

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

7749

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԺԱՆՈՒՆԱԿԱՆ ԿՈՄԱՆԵՐԱԿԱՆ ՈՒՄԱՐ 4.

Ս օ ց ի ա լ ի ս ա ա կ ա ն Գ ր ա գ ա ր ա ն.

ՈՎ ԻՆՉՈՎ Է ԱՊՐՈԻՄ.

ՍԻՄՕՆ ԴԻԿՏԵՅՆԻ.

Թարգմանութիւն.

Գինը 75 ամսական.

1891.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԱԶԵՏ ՏՊԱՐԱՆ.

ԼՕՆԴՕՆ.

33

7-48

APM.
2-482a

u β.

33

7-48

Հրատարակութիւն Հնչակեան Յ. Կուսակցութեան. Nր 4

Սօցիալիստական Գրադարան

ՈՎ ԻՆՉՈՎ Է ԱՊՐՈԻՄ

Սիմօն Գիկշտէյն

Թարգմանութիւն

Հայկական ազատ տպարան

ԼՅՆԴՅՆ

840

20.10

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՏԵՂ.

Ներկայումս հայութիւնն անցնում է մէկ այնպիսի պատմական բաժնի, որ մեծ նշանակութիւն ունի նրա ապագայի համար: Նա որոշում է այդ ապագան: Հայկական իրականութիւնն առաջացրել է մի շարք հասարակական խնդիրներ, որոնք նոյն իսկ իրերի ընթացքի շնորհով իրանց լուծումը գտնում են հայ ժողովրդի հանրակացութեան բռնի կերպարանափոխութեան, յեղափոխութեան մէջ: Յեղափոխել ներկայ հանրակացութիւնը և հայութեան առաջադիմութեան ու զարգացման համար հաստատել նոր նպատակադրմար հասարակական կազմակերպութիւն, այնպիսի մի կազմակերպութիւն, որ ազատ միջոցներ պէտք է հասարակական աշխատութեան համար, որը պէտք է պատրաստէ հայութեան վերջնական ազատման յանգիմանակը — իսկ է ընդհանուր խօսքով այն մեծ խնդիրը, որ դրեց հայութեան դիմաց նոյն իր կեանքը: Այդ խնդիրը միաժամանակ վերաբերում է ամբողջ հայութեան և լծափում նրա հասարակական բոլոր յարաբերութիւնները: Նա վերաբերում

45034-ահ,

29333-63

2001

է ամբողջ հայութեան և ո՛չ լոկ նրա մի մասին, որովհետեւ այն պայմանները, որ հիմնադրուած են այդ խնդրի ծագման, յատուկ են ամբողջ հայութեան: Եւ չօշափում է նա հայութեան բոլոր հասարակական յարաբերութիւնները, որովհետեւ ինքն արդիւնք է այդ յարաբերութիւնների, որոնց լուծումն էլ միւս կողմից կա ողէ տալ միակ ինքը: Այդ մեծ խնդիրը գրկում է ամբողջ հայութեան ամբողջ կեանքն իր բոլոր ճիւղերում — հասարակական, տնտեսական, քաղաքական, ընտանեկան ու մասնաւոր: Եւ դրանում է նրա մեծ նշանակութիւնը՝ իբրեւ պատմական մի մեծ երևոյթ, որ յայտնվում է լուծող հայութեան ներկայ հասարակական խնդիրների՝ մի կողմից և միւս կողմից՝ նրա ապագայի որոշող: Սրանից կարելի է եղբակացնել, թէ ինչ լուրջ քննութեան ու լուսաբանութեան պէտք է ենթարկվէ այդ մեծ խնդիրն իր հիմնադրուածատներով, իր էութեամբ ու իմաստով: Եւ այդ հիմնադրուածատներից այդ էութեան ու իմաստի գիտակցութիւնն ու հասկացողութիւնը մշակելուց յետոյ միայն՝ հայ յեղափոխականը կարող կը լինի ունենալ այն պիտի գործունէութիւն, որ համապատասխան ու նպատաւոր լինի այդ մեծ խնդրի լուծման, այնպիսի լուծման, որպիսին գծադրում է նայն այդ խնդրի իմաստը:

Մեր այդ ասածներից ըստ ինքեան առաջանում է այն հետեւութիւնը, թէ պէտք է զինւորվել մարդկութեան պատմութեան ճշմարիտ հասկացողութեամբ և ճիշդ, գիտական հայեացքներով առհասարակ ընդհանուր մարդկութեան իրականութեան վրայ: Դա նշանակում է՝ իւրացնել մէկ ամբողջ ամփոխ աշխարհահայեացքի սիստէմ: Եւ այդ զէնքով և միմիայն այդ զէնքով պէտք է փոխադրվել հայութեան հոգի վրայ, քննել ու լուսաբա-

նել նրա իրականութիւնը, որովն նրա ներկայ հասարակական յարաբերութիւնների կերպերն ու իմաստը և նրանց բնական ընթացքն ու զարգացումը, և այդպիսով ժողովրդի ազատման ու բարօրութեան տեսակէտից գծադրել հասարակական անհրաժեշտ աշխատութիւնը:

Նպաստել այդ աշխատութեան — հայ ճշմարիտ առաջադէմ, սոցիալիստական մամուլի ու գրականութեան պարտականութիւնն է: Եւս առաւել գա է նրա դերը, որը լիովին կատարելու համար պէտք է կարլ Մարքսի և Ֆրիդրիխ Էնգելսի վարդապետութիւնն աւելի ու աւելի տարածէ հայերիս մէջ, թարգմանելով հայերէնի թէ՛ այդ նշանաւոր գիտնականների ինքնուրոյն և թէ՛ նրանց հետեւողների գրուածքները: Մեր կարծիքով գրաւոր մէկ անփոխալ ինքնի ծառայութիւն կը մատուցվէ հայ յեղափոխական գործին մասնաւորապէս և հայ մշտքի առողջ մշակման ու զարգացման ընդհանրապէս: Առանց կատարելապէս ըմբռնելու այդ մեծ ուսուցիչների գլխաւոր սկզբունքների ամբողջ խոր իմաստն ու նշանակութիւնը չէ կարելի ունենալ ճիշդ ու գիտական հասկացողութիւն մարդկութեան պատմութեան ու իրականութեան մասին — այնպէս, որպիսի մեկնաբանութիւն տալիս է պատմութեանն ու իրականութեանը գիտութեան ամենավերջին խօսքը: Հասարակական գիտութիւնը կարլ Մարքսի հանճարին է սլարտական իր այդ վերջին խօսքով, որ այսօր՝ գնալով աւելի ու աւելի ստանում է քաղաքացիական իրաւունք: Իր գիտելով Մարքսը, գիտական սոցիալիզմի այդ ստեղծողն ու հայրը, այնպիսի մեծ յեղափոխութիւն է առաջացրել հասարակական գիտութիւնների այլ և այլ ճիւղերում, որ նրա անունը, խօսելով նրա հետեւողներից մէկի ոճով, մամանակով կը լի-

նի Նիւտոնի ու Գալիլէի անունները չարքում¹։ Ունե-
նալով գիտական ահագին պաշար և օժտված կրիտիկա-
կան հաղադրւոտ տաղանդով՝ Մարքսը մարդկութեան
պատմութեան տվեց մի բոլորովին նոր գիտական մեկ
նաբանութիւն, ապացուցանելով մարդկային զանազան
գոսակարգերի, կլասների մէջ (classe) միշտ տիրապե-
տող կռիւը, թշնամութիւնը, անտադօնիզմը (antagonisme)
միմեանց դէմ։ Միւս կողմից նա անողոք կրիտիկայի,
քննութեան ենթարկեց ներկայ բուրժուազական հանրա-
կացութիւնը, որին էլ իր վարդապետութեամբ տվեց ա-
ռաջին ու վերջնական գիտական հարուածը։ Մեծ ու-
սուցչի սկզբունքները յեղափոխական են իրանց էութե-
ամբ մարդկային ներկայ հանրակացութեան վերաբե-
րութեամբ, որի անխուսափելի քայքայումն ու կործանու-
մը գիտականօրէն ապացուցանում է նա, հիմնովնով ի-
րականութեան, իրերի բնական ընթացքի վրայ։ Նրա
սկզբունքները կազմում են հիմքը մարդկային մի նոր
հանրակացութեան, որ ճակատագրական կերպով՝ կիրա-
կանանայ ապագայում, որպէս նաև կազմում են հիմքը
մի նոր աշխարհահայեացքի, որ հիմնովին տարբերվում է
բոլոր մնացած աշխարհահայեացքներից։ Շնորհով նրա
սկզբունքների՝ սոցիալիզմը դադարեց լինել ու տօսլիա
(utopie), հաստատվեցաւ գիտական հիմունքների վրայ,
սոցիալիստական շարժումը ստացաւ լուրջ ու նպատակա-
յարմար կերպարանք և այնպիսի մեծ ծաւալ, որից այսօր
աշխարհիս մեծերն էլ երկիւղ են կրում — և ոչ
զուր — բաւական չէ այդ. պարզորոշ, սխտէ մա-
հան ու լուրջ եղանակով զծագրվեցաւ բանոյ ընդ-
հռնրութեան և դրա հետ միասին ընդհանուր մարդկու-
թեան վերջնական ազատման ուղին։

Ըստ ինքեան հասկանալի ու բնական է, որ մեզ, հայ
սոցիալիստներս վրայ է ընկել այդ հանճարեղ մտածող-
յեղափոխականի վարդապետութեան տարածումը հայե-
րիս մէջ։ Ներկայ գրքոյկով մենք նախաձեռնում ենք մի
չաքք թարգմանութիւնների հրատարակման, որոնցից նշա-
նակում ենք այստեղ մի քանիսների անունները. —

„Կոմունական Կուսակցութեան Մանիֆէստը.“ —
հեղ. Կ. Մարքս և Ֆ. Էնգելս¹

„Գիտական սոցիալիզմի զարգացումը.“ — հեղ. Ֆ.
Էնգելս²

„Վարձու աշխատանքը և Կապիտալը.“ — հեղ. Կ.
Մարքս³

„Սոցիալիստական կազմակերպութիւնը.“ — հեղ.
Ա. Բեբել⁴

„Իրաւունք ծուլանալու.“ — հեղ. Պօլ Լաֆարգ⁵
„Բանւորների դրութիւնն Անգլիայում.“ — հեղ. Ֆ.
Էնգելս⁶

„Ի՞նչ են ուզում սոցիալ. դեմօկրատները.“ — հեղ.
Ժիւլ Գէդ և Պօլ Լաֆարգ. և այլն, և այլն *)

Գրանց հետ միասին գործ կը գնենք մեր բոլոր ջան-
քը՝ բաւարակելու համար մի չաքք բրօշուրներ, որոնց
նիւթը կը լինի Մարքսի հասարակական ու տնտեսական
գլխաւոր թէօրիանքների պարզ մեկնաբանութիւնները։

*) Կ. Մարքսի գլխաւոր հեղինակութիւններն են.

„Կապիտալ“.

„Փիլիսոփայութեան Աղբատութիւնը — պատասխան
Պրուգօնի Աղբատութեան Փիլիսոփայութիւնը գրուած
քին.“

„18 Բրիւմբեր Լուի Նապօլէօնի“.

Ներկայ բրոշյուրի հեղինակն է Սիմօն Դիկչտէյն, մի լեհացի տաղանդաւոր երիտասարդ, որ այժմ կենդանի չէ: Պարզ լեզուով և բազմաթիւ օրինակներով ու լուսաբանութեամբ, յատկացված բանւորների ընթերցանութեան համար, հեղինակն իր այդ գրուածքում գլխաւորապէս ներկայացնում է Կ. Մարքսի քաղաքատնտեսութեան մէջ արած գիւտերից ամենանշանաւորը, յաւելեալ արժէքը, որ միանգամայն որոշում է կապիտալի և աշխատանքի մէջ եղած յարաբերութիւնը: Այսինքն գիտականօրէն ապացուցանում է, թէ ներկայ հասարակական կազմակերպութեան, ներկայ կապիտալական արդիւնաբերութեան շրջանում որպիսի եղանակով է կապիտալիստը շահագործում (exploiter) բանւոր դասակարգին: Դրանով Կ. Մարքսը ցոյց տվեց, թէ ինչպէս կապիտալն ու կապիտալիստը գոյութիւն ունեն բանւորից խլած յաւելեալ աշխատանքի գնով՝ ի վնաս նոյն իրան բանւորին: Իր այդ գիւտով Մարքսը ցոյց տըվեց կապիտալիստ դասակարգի պարագիտիւղ մը (տարակեր լինելը) և կապիտալի գոյացման աղբիւրը: Այդ մեծ գիւտը մատնանիլ է անում կապիտալիստ դասակարգի ու կապիտալական արդիւնաբերութեան կենսական երակի վրայ: Այդ գիւտի մէջ է կապիտալական արդիւնաբերութեան գէժ գիտութեան անողորմ ու արդար դատաւճիւրը:

Այդ գիւտի հետ միատեղ հարկ ենք համարում հէնց այստեղ ծոնօթացնել մեր ընթերցողներին Մարքսի մէկ բարիչ մեծ գիւտի հետ ևս, այն է՝ նրա հայեացքը համաշխարհային պատմութեան վրայ, որ և առաջ ենք բերում այստեղ, թարգմանելով մի կտոր նրա աշխատակից գիտնական Ֆ. Էնգելսի մի գրուածքից:

«Կարլ Մարքսը, — ասում է Էնգելսը, — գիտութիւնների պատմութեան մէջ արձանագրեց իր անունը բազմաթիւ նշանաւոր գիւտերով, որոնցից մենք մատնանիլ կանենք երկու ամենագլխաւորների վրայ:»)

Նա յեղաշրջում գործեց համաշխարհային պատմութեան վրայ եղած հայեացքում: Նախկին հայեացքների հիմնական համոզումն այն էր, թէ պատմական բոլոր փոփոխութիւնների պատճառը պէտք է որոնել մարդկանց փոփոխվող գաղափարներում, իսկ պատմական բոլոր փոփոխութիւններում տիրապետող ամենագլխաւորները համարում էին քաղաքական փոփոխութիւնները: Բայց ո՞րտեղից են ծագում գաղափարները մարդկանց մէջ, և որո՞նք են այն պատճառները, որ զրգում են դէպի քաղաքական փոփոխութիւնները, — այդ հարցերը մինչև իսկ զրված էլ չէին: Միայն Ֆրանսիական նորագոյն և մասամբ անգլիական պատմական չփօլաները (դպրոցները) հանգեցան այն համոզման, թէ եւրօպական պատմութեան զրգող, վարող ոյժը, գոնէ սկսած միջին դարերից, եղել է այն կռիւը, որ տիրում էր ծագող ու զարգացող բուրժուազիայի և աւատական աշխուկանութեան մէջ հասարակական ու քաղաքական տիրապետութեան համար: Իսկ Մարքսը հաստատեց, թէ մարդկութեան ամբողջ պատմութիւնը կլանների (դասակարգերի) կռիւների

*) Դրանցից մէկը յաւելեալ արժէքն է, որ արդէն ներկայ բրոշյուրի նիւթն է կազմում և ուրիշն աւելորդ ենք համարում այստեղ առաջ բերել նաև Էնգելսի զորուածքի այդ երկրորդ մասը:

պատմութիւն է, թէ քաղաքական կուրի ամեն տեսակ խճճված կերպերում հարցը կայանում էր միայն այս կամ այն կլասի հասարակական ու քաղաքական տիրապետութեան մէջ, այսինքն արդէն գոյութիւն ունեցած ու իր դերը կատարած կլասը ճգնում էր իշխանութիւնը պահել իր ձեռքը, իսկ նոր երևան եկողը ձգտում էր իր ձեռքը գցել այդ իշխանութիւնը:

Բայց ի՞նչն է պատճառը հասարակութեան այլ և այլ կլասների ստեղծման ու պահպանման: Միշտ լոկ նիւթա կան (matériel), այն ամենակոպիտ նիւթական պայմանները, որոնց տիրապետած ժամանակը պատմական յայտնի հասարակութիւնն արդիւնաբերում ու փոխանակում է իր գործածութեան համար յատկացված արդիւնքները: Այսպէս, միջնադարեան աւատականների տիրապետութիւնը յենված էր գիւղական մանր համայնքների տնտեսութեան վրայ, որն ինքն էր արդիւնաբերում իր գործածութեան համար բոլոր անհրաժեշտ առարկաները և զըրեթէ չը գիտէր փոխանակութիւն: Պապտերազմող ազնւականութիւնը համայնքներին պաշտպանում էր դրսից և կապում նրանց ազգային կամ գէթ քաղաքական միութեան կապով: Իսկ երբ ծագեցան քաղաքները և դրանց հետ միասին արհեստաւորական առանձնացած արդիւնաբերութիւնը, այդ ժամանակ երևան եկաւ նախ ներքին և ապա միջազգային առևտուր և դրանից զարգացաւ քաղաքային միջին դասակարգը (բուրժուազիան), որը իր և ազնւականութեան մէջ եղած կռուով դեռ միջին դարերում նշանակութիւն էր ստացել աւատական հիմնարկութիւնների մէջ, ըստ որում վայելում էր յայտնի իրաւունքներ, իբրև մէկ առանձին դասակարգ: Յետոյ, երբ տեղի ունեցաւ նոր երկիրների գիւտը, տասնհինգ

գերրորդ դարու մէջերքում, բուրժուազիաի համար բաց վեցաւ առևտրական ընդարձակ վաճառանոց և դրա հետ միասին ստացաւ նոր զարկ ինպստ իր արդիւնաբերութեան զարգացման: Արհեստաւորական արդիւնաբերութեան գլխաւոր ճիւղերը յետ հրվեցան գործարանական մանուֆակտուրայով, իսկ սա էլ յետ հրվեցաւ՝ անցեալ դարում տեղի ունեցած չոգեմեքենայի գիւտի շնորհով: Խոշոր արդիւնաբերութեամբ, որն այլ ևս հնարաւոր էր դարձել, այս վերջինս առևտրի վրայ ազդեց նրանով, որ յետաճառ երկիրներում յետ հրեց հին արհեստաւորական արդիւնաբերութիւնը, իսկ զարգացած ինդուստրիա ունեցող երկիրներում ստեղծեց հազարակիցութեան նոր միջոցներ — չոգեմեքենա, երկաթուղիներ, էլեքտրական հեռագիրներ: Այդպիսով բուրժուազիան աւելի ու աւելի էր իր ձեռքը գցում հասարակական հարստութիւններն ու զօրութիւնը, թէև տակաւին երկար ժամանակ զուրկ էր քաղաքական իշխանութիւնից, որ մնացել էր ազնւականների ու դրանց վրայ յենվող թագաւորների ձեռքում: Բայց զարգացման յայտնի ատիճանի հասնելով — Գրան սրայում, օրինակ, Մեծ Բրիտանիայի յետոյ — բուրժուազիան ձեռք բերեց նաև քաղաքական իշխանութիւնը՝ իր հերթին՝ դարձաւ տիրապետող կլաս՝ պրոլետարիատի *) ու գիւղայինների վերաբերութեամբ:

Հիմնվելով այդ տեսակէտի վրայ և բաւականաչափ

*) Պրոլետարիատ կոչվում է այն կլասը, որ չունի ո՛չ հող, ո՛չ աշխատանքի գործիքներ, ո՛չ կապիտալ և որ հարկադրված է ծախել իր բանող այժմ, վարձով ստիպականաբար մօտ, որպէս զի չը մեռնէ անօթութիւնից:

չճանօթ լինելով հասարակութեան խրաքանչիւր յայտնի ըջանի տնտեսական գրութեան հետ — ինչի վրայ ուշադրութիւն չեն դարձնում մեր մասնագէտ պատմաբանները, — հատարելապէս հասկանալի են դառնում պատմական բոլոր տեղի ունեցած փոփոխութիւնները: Պատմական յայտնի ըջանի՝ զազափառներն ու հաւատքը նոյնպէս ամենապարզ կերպով բացատրվում են տնտեսական, կենսական հանգամանքներով և նոյն ըջանի հասարակական ու քաղաքական յարաբերութիւններով: Որոնք էլ իրենց կողմից պայմանաւորվում են նոյն տնտեսական հանգամանքներով: Շնորհով միայն այդ հայեացքի՝ պատմութիւնն առաջին անգամ զրովեցաւ իր իսկական հիմքի վրայ: Այդպիսի կատարելապէս անկեղծ ըջանի, մինչև այժմ ամբողջովին արհամարհված մի փաստ՝ սակայն՝ թէ մարդիկ ամենից առաջ պէտք է ուտեն, խմեն, հագնուին, թէ, հետևաբար, նրանք պէտք է աշխատեն, նախ քան կարող կը լինեն կուէլ իշխանութեան համար, պարտավել քաղաքականութեամբ, կրօնքով, փիլիսոփայութեամբ — այդ զի բոլորմանելի փաստը միայն հիմա է ստացել քաղաքացիական իրաւունք պատմութեան մէջ:

Սոցիալիստական հայեացքների համար վերին աստիճանի կարևոր էր պատմութեան այդ նոր հասկացողութիւնը: Այժմ հաստատված է, որ մարդկութեան ամբողջ նախնիքաց պատմութիւնը տեղի է ունեցել կյանքի անտազօնից մի ու կուէլ մէջ, որ միշտ եղել են տիրապետող ու ստորադրեալ, շահագործող ու շահագործված կյանքի, և որ մարդկութեան ահագին մեծամասնութեանը միշտ վիճակված է եղել խիստ անխառնների ու ողորմելի գոյութեան բաժինը: Բայց ինչո՞ւ այդպէս: Պարզապէս այն պատճառով, որ զարգացման բոլոր նախնիքաց ըջանն

բում՝ արդիւնաբերութիւնը դեռ այնչափ ակար էր, որ պատմութեան յետագայ ընթացքը կարող էր կատարվել միայն այդ հսկառակութիւնների գոյութեամբ: պատմական ամբողջ պրօցէսին, իր ամբողջութեան մէջ, գործակցել է միայն մի սակաւաթիւ տառնձնաշնորհված փոքրաթիւներ, մինչդեռ մարդկութեան մեծամասնութիւնը դատաւարտված էր լոկ իր գոյութեան համար ձեռք բերել աղքատիկ միջոցներ և շարունակ շատացնել առանձնաշնորհված փոքրամասնութեան հսրասութիւնները:

Պատմութեան այդպիսի հասկացողութիւնը, այդպէս բնական ու սլարզ կերպով բացատրող կլասային տիրապետութեան ծագումը, — որ տարբեր է նախնիքաց հայեացքներից, որոնք մարդկանց անհաւասարութեան պատճառը վերագրում էին միայն մարդկանց չար կամքին, — բերում է նաև մինչև այն համոզման, թէ շնորհով հսկայական ծաւալի, որին ներկայումս հասել են արդիւնաբերող ոյժերը, չքանում է և վերջին պատրուակը, գոնէ առաջագէտ երկիրներում, մարդերի բաժանման տիրապետողների ու ստորադրեալների, շահագործողների ու շահագործվածների վրայ: Այժմ անկեղծայտնի է դարձել, որ տիրապետող խոշոր բուրժուազիան արդէն խաղացել է իր դերը, որ նա ոչ միայն այլ ևս ընդունակ չէ հասարակական ղեկավարութեան համար, այլ որ նա յայտնվում է խոշնդոտ արդիւնաբերութեան յետագայ զարգացման համար, որպէս զա հաստատում են առևտրական կրիզիսները (ճգնաժամ), մանաւանդ վերջին (1877 թ. *), և ամեն երկիրների ինդուստրիալ ճնշված դրութիւնը: Պատ

*) Ֆ. Էնգելսի սոյն յօդուածը գրված է 1878 թ.

մական յետագայ ղեկավարութիւնն անցել է այժմ գէպի պրօլէտարիատը, գէպի մի կլաս, որը կարող է ազատվել հէնց այն պատճառով, որ նա, նոյն իսկ իր հասարակական դրութեամբ, ոչնչացնում է ամեն մի կլասային տիրապետութիւն, ամեն մի ստորագրեալ դրութիւն ու շահագործութիւն (exploitation) : Հասարակական արդիւնաբերող ոյժերը, որ զարգանալով այլ ևս վեր են բուրժուազիաի ընդունակութիւններից, սպասում են միայն յարմար լուսէին, որպէս զի փոխանցվեն կոմունական դրութեամբ կազմակերպված պրօլէտարիատի ձեռքը, նրա համար, որ հաստատվէ այնպիսի կազմակերպութիւն, որը հասարակութեան ամեն մէկ անդամին միջոց տայ մասնակցել ոչ միայն արդիւնաբերութեան մէջ, այլ և հասարակական հարստութիւնների բաժանման ու կարգադրութեան մէջ : Այդ կազմակերպութիւնը, շնորհով ամբողջ արդիւնաբերութեան նպատակայարմար վարչութեան, կարող կը լինի մինչև այն աստիճան տեղացնել հասարակութեան արդիւնաբերող ոյժերը և նրանցով ստեղծվող արդիւնքները, որ կարողութիւն կունենայ շարունակ աւելի ու աւելի ընդարձակ կերպով ապահովացնել իւրաքանչիւրի իսկ լացի սրահանջների գոհացումը :

ԽՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ « ՀՆՁԱԿԻ » .

ՈՎ ԻՆՉՈՎ Է ԱՊՐՈՒՄ .

Վուցէ ձեզ պատահել է կարդալ իսկ եթէ ոչ կարդալ, գոնէ լսել մէկ անգլիական գրքի մասին, որի վերնագիրն է « Ինքնօգնութիւն » : Այդ գիրքն ունեցաւ բազմաթիւ տապաքութիւններ, գովվեց և փառաբանվեց :

Այդ գրքի հեղինակը բերում է մի քանի օրինակներ այլ և այլ մարդկանց կեանքից, որ առաջ ոչինչ չունենալով յետոյ ձեռք են բերել հարստութիւն, փառք ու բարձր գիրք : « Ոչինչ չունենալով » իսկ, շնորհով լուր անձնա կան աշխատանքի ու ճարտարութեան, նրանք ժամանակով վարձել են հարուստ, միլիոնատէր, բարձրաստիճան : Վոնէ այդպէս է պատմում այդ գրքի հեղինակը (նրա անունն է Սմայլս) :

Արդեօք գիտէ՞ք թէ ինչո՞ւ այդ գիրքը տապաքրվում ու ծախվում է Անգլիայում այդպիսի սիրով, թէ ինչո՞ւ այն պիտի ազահուրթեամբ թարգմանվում է ուրիշ լեզուներով :

Անգլիայում, ինչպէս և ամեն տեղ, աշխատաւորների կեանքը վատ է, շատ վատ : Նրանք մեռնում են հարկերներով, հազարներով աղքատութիւնից, բազկից, հէնց այնպէս, ինչպէս Լեհաստանում, չը նայած որ Անգլիան,

որպէս ասում են, աշխարհիս ամենահարուստ երկիրն է։ Այդ պատճառով այնքան էլ զարմանալի չէ, որ Անգլիա յում բանւորները տրտնջում են, ձգտում են այսպէս կամ այնպէս անպատճառ աղատվել աղքատութիւնից, որի մէջ խրված են ոտով գլխով և քանինն՝ը նրանցից ասում են իրենք իրենց, թէ՛ «ո՛չ, այսպէս չարունակել անկարելի է. ինչ որ էլ լինի, դարձեա՛լ անհրաժեշտ է ամեն բան կերպարանափոխել»։

«Ամեն բան կերպարանափոխել» . . . Ինչպէ՛ս չէ. հէնց այն է, թող կը տանք, որ դուք էլ անէք, — մտածում են հարուստ անգլիացիները, որ չը գիտեն ոչ ցուրտ, ոչ քաղց և որ այդ պատճառով էլ կերպարանափոխելու ոչինչ չունեն։

Իւ նրանք սկսում են երկար ու բարակ ճառել թէ առհասարակ աշխատաւորների գրութիւնը այնպէս էլ վատ չէ, ինչպէս նրանք երկակայում են և եթէ երբեմն պատահում է, որ նրանցից ոչնչանում, փճանում են՝ դա էլ ըստ մեծի մասին անօշնական, պարապ և գուցէ մինչև անգամ գինեմոլ մարդիկն են։ «Ո՛վ ուզում է աշխատել» ասում են նրանք, «նա կը հասնէ ամեն բանի, միայն թող ամեն մէկը աշխատէ, թող մտածէ միայն իր մասին։ Ամեն մի մարդ կարող է ապրել և նոյն իսկ հարստանալ սեփական աշխատանքով»։

Հիմա հասկանո՞ւմ էք՝ թէ ինչո՞ւ համար ինքնօգնութեան մասին ճառող գիրքը այնքան զովվում է, թէ ինչո՞ւ համար թարգմանվում է բոլոր լեզուներով թէ ինչո՞ւ համար յայտնվում են ուրիշ շատ գրքոյկներ ևս, որոնց մէջ հը բաշխենք են պատմում այն բանի մասին, թէ ինչն՝ր կու

նենային բանւորները, եթէ չա՛րո՞նակ աշխատէին, բանէին առանց հանգստանալու։ Նրա համար որ ամեն տեղ, ինչպէս Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում, նոյնպէս և Լեհաստանում, կան բանւորներ, որ ըզգում են թէ իրենց գրութիւնը շատ վատ է, կան նոյնպէս և տղաներ, որ զգում են թէ իրենց գրութիւնը շատ լաւ է և ցանկանում են, որ բանւորները փոխարէն մտածելու կերպարանափոխել ամեն բան, նայէին իրենց աղքատութեան ու նեղութեան վրայ, ինչպէս աշխարհիս մի շատ արդարացի ու կանօնաւոր բանի վրայ։

Այս գրքոյկի մէջ ևս ուզում եմ խօսել ձեզ հետ այն բանի մասին, թէ արդեօք յիշաւի ճշմարտութիւն են ասում այդ աղաները. այսինքն ճիշդ է, որ ամեն մարդ ապրում է իր աշխատանքով, ճիշդ է, որ ինքնօգնութեամբ կարելի է հասնել ամեն բանի։

Ա.

«Ամեն մարդ ապրում է իր աշխատանքով» . Այդպէ՞ս է արդեօք։

Առաջին հայեացքից թվում է՝ թէ դա խեղապէս այդպէս է։ Հէնց տեսէք թէ դրա մասին որքան խօսվել և գրվել է լրագիրներում, ամսաթերթերում, գրքերում ու մինչև անգամ եկեղեցական ամբիօններից քարոզվել Բացի դրանից՝ մի՞թէ շատերին չէ թվում, որ իրաւ կօչկա կարը ապրում է իր կօչկակարական աշխատանքով, գերձա կը — գերձակութեամբ, ուսուցիչը — ուսուցչութեամբ, որ

ամեն գործարանատէր նոյնպէս աշխատում է եթէ ոչ իր ձեռքերով, գտնէ գլխով. իսկ մինիստրները (նախարարները), թագաւորները, ցարերը՝ միթէ նրանք ևս չեն ծանրաբեռնված աշխատանքով, ստորագրելով այլ և այլ թղթեր:

Բայց միթէ իրապէս այդպէս է: Միթէ ամեն մարդ ապրում է իր աշխատանքով: Գուք կը զարմանաք գուցէ, եթէ ևս ասեմ, որ ոչ մի մարդ չէ ապրում իր սեփական աշխատանքով և ոչ միայն թագաւորները, մինիստրները, ոչ միայն գործարանատէրն ու վաճառականները, այլ և ամբողջ բանւոր ժողովուրդը:

Օրինակ՝ եթէ կօշիակարը ոչ միայն կօշիկներ կարէր, այլ և ունենար մի կտոր հող, որտեղ կարող լինէր ցորեն ցանել, անկէլ բանջարեղէն, եթէ նա ինքն մանէր, գործէր ու կարէր իր համար հագուստ, եթէ՝ մի խօսքով՝ այն բոլորը, ինչ նրան անհրաժեշտ է, նա պատրաստէր ինքն իր տանը — միայն այն ժամանակ մենք կարող կը լինէինք ասել՝ թէ արգարե նա ապրում է իր աշխատանքով:

Եւ յիրաւի, մի ժամանակ, մի քանի դար սրանից առաջ, երբ ամեն քաղաք ունէր բաւականաչափ սեփական հող և ամեն արհեստաւոր էլ իրրե քաղաքի բնակիչ՝ ունէր իրաւունք այդ հողի վրայ, այն ժամանակ արհեստաւորները պատրաստում էին բոլոր անհրաժեշտ բաներն իրենց տանը, իրենց կտոր հողի վրայ և ապրում էին իրենց սեփական աշխատանքով:

Բայց այժմ, ինչպէս յայտնի է, դա այդպէս չէ: Արհեստաւորը չունի իր կտոր հողը և՛ օրինակ՝ կօշիակարը կարող է կարել միայն կօշիկներ և ուրիշ ոչինչ: Բայց կօշիկ

ներով չէ կարելի կշտանալ, նրանք չեն կարող հագստի տեղ ծառայել: Մի և նոյնը կարելի է ասել ևս դերձակի, հիւսնի, բարտաշի և այլն մասին: Գերձակը չէ կարող ուտել և ոչ խմել իր կարած հագուստը. քարտաշը ճաշին չէ ուտում իր տաշած քարերը: Իսկ ի՞նչ ասել թագաւորների, մինիստրների և դրանց նմանների մասին: Նըրանք ոչ թէ իրենց համար աշխատել չը գիտեն, այլ և ուտել իրենք չեն կարողանում — հէնց ամեն բան պէտք է նրանց դնին մօտեցնել:

Եթէ կայ մեզ մօտ մէկը՝ որ գիտ կարող է ասել՝ թէ ապրում է իր աշխատանքով — դա գիւղացին է: Նա գոնէ ինքն է արդիւնարեւում հացը, կաթը, բանջարեղէնը, երբեմն մինչև իսկ հագնելիքը, թէև վերջին ժամանակներըս այդ էլ կամաց — կամաց պակասում է, որովհետև չուկայում հագնելիք թէ՛ աւելի գեղեցիկը և թէ՛ աւելի նուրբն ու աժանը կարելի է գտնել:

Իսկ մի քանի այլ երկիրներում գիւղացիները տանը չեն էլ պատրաստում մինչև իսկ այն, ինչ որ իրենց հարկաւոր է սեփական ամենօրեայ պէտքերի համար: Նրանց ցից ումանք պատրաստում են միմիայն գինի, ումանք էլ ցանում են միմիայն կտաւ, միւսները բանջարեղէններ և այլն, իսկ մնացած բոլոր անհրաժեշտ պէտքերը թէ՛ կերակրի և թէ՛ հագնելիքի մէջ գնում են չուկայում:

Այսպէս, դուր տեսնում էք, որ ոչ ոք կամ թէ գրեթէ ոչ ոք իրաւունք չունի ասելու՝ թէ ապրում է իր սեփական աշխատանքով. կօշիակարը ապրում է դերձակի, քարտաշի, հիւսնի, գիւղացու աշխատանքով, դերձակն էլ

ապրում է հօշակարի, քարտաշի, հիւսնի աշխատանքով և այլն: Ամեն մարդ ապրում է ոչ թէ իր աշխատանքով, այլ ուրիշների, ուրիշ մարդկանց աշխատանքով:

— Բայց դրանցից ամեն մէկը աշխատում է, կը պատասխանէք դուք. նրանցից ոչ մէկը ոչինչ չէր ունենալ, եթէ չաշխատէր:

Դա ճիշդ է և հէնց այդ է պատճառը, որ մենք էլ չենք ասում թէ ամեն մարդ ապրում է սեփական աշխատանքով, այլ ասում ենք՝ նա սեփական աշխատանքով իր ապրուստան է հայթայթում:

— Բայց մի՞թէ մի և նոյնը չէ՝ ապրել իր աշխատանքով, կամ իր ապրուստը հայթայթել այդ աշխատանքով:

Այն դա մի և նոյնը չէ և ահա ինչու:

Եթէ հօշակարը, դերձակը, երկրագործը և այլն իրապէս ապրէին իրենց աշխատանքով, եթէ, ինչպէս որ առաջ էր, նրանք պատրաստէին բոլոր անհրաժեշտ պէտքերը իրենց մօտ տանը, այն ժամանակ ամեն մէկը նրանցից կարող էր ապահով լինել, որ թէև իր վիճակը միշտ մի և նոյնը չի լինիլ, բայց և քաղցից չի մեռնիլ և կարող կը լինի մի կերպ դուրս պրծնել, տանել: Մինչդեռ հիմա հօշակարը կարում է միայն հօշիկներ և պատրաստում է այնքան, որքան կարող է, որպէս զի յետոյ ծախէ, ինչպէս ամեն մէկ ուրիշ ապրանք: Եթէ գնող գտնուէ՝ հօշատ լաւ. հօշակարը կը ծախէ հօշիկները և ձեռք բերած ստակով կը գնէ ինչ որ իրեն անհրաժեշտ է: Իսկ եթէ չը ծախէ, եթէ նրան պատասխանեն թէ առանց այդ էլ հօշիկ բաւական կայ և չը մանեն նրա խանութը:

Ի՞նչ կը լինի այն ժամանակ: Կարո՞ղ կը լինի իր երախաներին հօշիկներ ուտեցնել: Կարո՞ղ կը լինի հօշիկները տուրքի տեղ տալ և կամ իր պարտքը վճարել վախաւորին կամ բանկանտէրին և այլն:

Այժմ դուք տեսնում էք՝ որ ապրուստը հայթայթել սեփական աշխատանքով և ապրել սեփական աշխատանքով մի և նոյն բանը չէ:

Քանի որ մարդիկ ամեն պիտոյքները իրենք էին պատրաստում տանը, քանի որ նրանք չափ քիչ էին ծախում իրենց ապրանքները, կարելի էր ասել որ մինչ այդ ժամանակ նրանք ապրում էին իրենց աշխատանքով: Բայց սկսած այն օրից, երբ մարդիկ սկսեցին պատրաստել ծախելու համար հօշիկներ, կղպակներ, հագուստ և այլն, նրանք արդէն սկսան աշխատել առաւել ուրիշների, քան իրենց անձնական պէտքերի համար: Կ'ահա այժմ Վարչաւայի հօշակարը սկսաւ հօշիկներ կարել ուստ արհեստաւորի համար. ուստ կտաւագործը սկսաւ բանել Վարչաւայի հօշակարի համար, Ամերիկայի գաղթական երկրագործը հացի պաշար հաւաքել Անգլիայի բանուորների համար, Անգլիայի բանուորներն էլ սկսել են երկաթէ ու պողպատէ գործիքներ մատակարարել Վարչաւայի բանուորներին:

Ուրեմն այն ժամանակից, երբ արդիւնաբերութիւնը յատկացվեցաւ ծախվելու համար — ոչ ոք այլ ևս չէ աշխատում իր համար, այլ ամենքն աշխատում են ուրիշների համար, ոչ ոք չէ ապրում սեփական աշխատանքով, այլ ուրիշների, ուրիշ մարդերի աշխատանքով:

Շատ բարեի Ուրեմն իր աշխատանքով ոչ որ չէ ապրում, այլ միայն իր ապրուստն է հայթայթում. սա արդէն մէկ անտարակուսելի ճշմարտութիւն պէտք է լինի:

Բայց ո՞չ. դա էլ զե՛ն այնքան ճշմարիտ չէ: Գեռ շատ բան կարելի է աւելացնել զրա վրայ: Սակայն առայժմ ենթադրենք, որ կայ բաւական ճշմարտութիւն նրա մէջ, թէ ամեն մէկը սեփական աշխատանքով է հայթայթում իր ապրուստը:

Բայց ի՞նչու անպատճառ աշխատանքով Որովհետեւ, երբ մէկը ծախում է իր շինած բաները, լինի զա կօշիկ կամ հագուստ, ամանեղէն կամ գանակ, նրա ապրանքը գին են դնում աշխատանքի համեմատ և աշխատանքի համեմատ էլ վճարում: Բացատրենք այդ կէտն աւելի մանրամասն կերպով:

Ենթադրենք, որ կօշիկաւորը կօշիկների վրայ աշխատել է մէկ ամբողջ օր և գնել է զրա փոխարէն 10 արշին հտաւ: Այս ենթադրութեան մէջ չը կայ ոչինչ անսովոր բան. մարդը աշխատել է և զրան համար էլ ստացել է կտաւը: Բայց ենթադրենք մի բօպէ, որ աշխարհիս երեսին կայ մէկ այնպիսի երջանիկ երկիր, ուր կօշիկները երկնքիցն են թափվում: Այդպիսի երկիր չը կայ. բայց եթէ լինէր, ինչպէ՞ս էք կարծում, արդեօք կօշիկաւորին շատ կը վճարէին իր կօշիկների համար:

Ի հարկէ ոչինչ: Մարդիկ կասէին թէ կօշիկների համար ոչինչ հարկաւոր չէ վճարել, թէ նրանք աշխատ

տանք չեն նստել և թէ հետեապէս ամեն մարդ կարող է նրանց ձրիապէս ունենալ, և մեր կօշիկաւորը քաղցից չը մեռնելու համար՝ ստիպված կը լինէր ձեռք դարնել մէկ ուրիշ գործի:

Թէեւ մեզ մօտ կօշիկները ծառի վրայ բնա չեն բուսում, բայց կան այնքան շատ բաներ, որոնց համար ոչինչ չէ կարելի ստանալ, որոնք ոչինչ չարժեն և այդ միայն այն պատճառով, որ նրա վրայ աշխատանք բոլորովին չէ գործադրվել: Այն ազգիս քի ջրի, ո՞չ էլ զետի առաջի համար ոչ որ ոչինչ չէ վճարում, որովհետեւ թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը կարելի է ձեռք բերել առանց աշխատանքի, որովհետեւ նրանք մարդկային աշխատանքի պէտքը չունեն:

Եւ ընդհանրապէս՝ որչափ մի բան շատ է պարունակում իր մէջ մարդկային աշխատանք, այնքան էլ ինչպէս ասում են, աւելի է նա պարունակում իր մէջ արժէք, այնքան էլ շատ կը վճարեն նրա համար: Ահի արշին կը տաւի համար աւելի կը տան, քան մէկ արշին միտկալի: Ինչո՞ւ. Որովհետեւ մէկ արշին միտկալը աւելի շուտ և առաւել քիչ գծուարութեամբ կարելի է պատրաստել, այսինքն՝ նրա համար հարկաւոր է աւելի քիչ աշխատանք, քան թէ մէկ արշին կտաւի համար: Ոսկէ չլթան առաւել թանկ է, քան սրդապատէ: Ինչո՞ւ. Նրա համար միթէ, որ ոսկին աւելի լաւ է փայլում, կամ աւելի ծանր է: Այնպէս որ ոսկին աւելի լաւ է փայլում, կամ աւելի ծանր է, զոսկւոյն չլթան կարող է նայնալէս փայլել և ծանրութեամբ լինել մի և նոյնը, ինչպէս և ոսկէ, բայց ոսկին ամեն գծուարութեամբ է ձեռք բերվում. հարկաւոր է շատ

ու չատ մեծ աշխատանք, որ կարելի լինի ոսկին ստանալ հանքից և հետեւաբար ոսկէ շէքայի մէջ պարունակվում է աւելի աշխատանք, քան թէ պղպատէ:

Այդ պատճառով է, որ երբ արհեստաւորին, կօշկա կարին, դերձակին, էլամ հացթուխին վճարում են կօշիկն ըրի, հագուստի կամ հացի համար, դա իրապէս վճարում են նրանց այն աշխատանքի համար, որ պարունակվում է այդ կօշիկների, այդ հագուստի, այդ հացի մէջ: Եթէ մի հաց պատրաստելու համար հարկաւոր լինի մի ժամ, իսկ մի զոյգ կօշիկները համար՝ տասը ժամ, այն ժամանակ մի զոյգ կօշիկները կարելի է փոխանակել տասը հացի հետ, որովհետեւ կօշիկների մէջ պարունակվող աշխատանքը (այսինքն՝ ինչպէս ասում են՝ կօշիկների արժէքը) տասն անգամ աւելի է, քան մի հացի մէջ պարունակվող աշխատանքը (այսինքն հացի արժէքը *):

Եթէ մէկ արշին ասուին (մահուդ, չուխա) վճարում են մէկ արծաթէ բուրլ, դանրա համար է որ ասուի պատրաստելը (այսինքն ոչխարներին խնամելը, բուրդ խոզելը, մանելը, ասուի ներկելը և այլն) արհանջում է այն քան աշխատանք որքան մէկ արծաթէ բուրլի պատրաստելը (արծաթ գտնելը, հալելը, մաքրելը, նրա ճանապարհաձախսը և այլն), որ կը տէ՛ օրինակ՝ տասը ժամ: Մէկ արշին միտակալին մենք վճարում ենք միայն տասը

* Եթէ ձեռնից հարցնենք թէ որքան է բաժակի, կօշիկների, հագուստի արժէքը, դուք կարող եք պատասխանել որ դրանց արժէքն է այն աշխատանքը, որը պարունակվում է այդ բաժակի, կօշիկների, հագուստի մէջ:

կօպէկ, որովհետեւ նրա պատրաստելու համար (բամբակ ցանելը, գործելը, ներկելը և այլն) գործադրված է ոչ թէ տասը ժամ, այլ լոկ մի ժամ:

Ահա թէ ինչու կարելի է տեսնու գրեթէ կօշկակարը, դերձակը, հիւսնը, առհասարակ աշխատաւորը իր ապրուստը հայթայթում է սեփական աշխատանքով: Նրանք բոլորն էլ պատրաստում են տարբեր առարկաներ: այդ առարկաները իրեն ապրանք յատկացվում են ծախելու համար և վճարվում են ճիշտ այնքան, որքան նրանց մէջ պարունակվում է աշխատանք: Այսպէս ուրեմն՝ որ և է արհեստաւոր ինչքան չատ է աշխատում, բանում, ինչքան չատ աշխատանք է ամփոփում նա ապրանքի մէջ, այնքան էլ աւելի արժէքաւոր է նրան դարձնում իր աշխատանքով, այնքան էլ աւելի է ստանում ծախելիս, այնքան էլ աւելի են վճարում նրա ապրանքին:

— Ահա տեսնում եք, կարող են ասել ինձ այժմ՝ դուք այնպէս հակառակ էիք „Ինքնօգնութիւն“ գրքին, իսկ այժմ ինքներդ ասում եք նոյնը, ինչ և նա. այսինքն՝ ով չատ է աշխատում, նա էլ չատ է ստանում:

Բայց սպասեցէք. մի շտապէք յանդիմանել, այլ լըսեցէք ինձ:

Վերև ասացի՝ թէ արհեստաւորը որքան չատ աշխատանք է գործադրում ապրանքի վրայ, այնքան էլ մեծ է լինում նրա ստացած վճարը: Կօշկակարը կրկնակի տակով լաւ կարած կօշիկների համար աւելի մեծ վճար կըստանայ, քան վատ կարածի համար:

Այդ բոլորը ճիշտ է: Բայց նախ քան կօշկակարը կա-

բողանայ կարել կօչիկներ՝ նրան հարկաւոր է ունենալ կաշի, գործիքներ, արհեստանոց և այլն, իսկ դա ստակ է նստում: Եթէ փականագործն ուզում է կոպտակներ շինել, նոյնպէս պէտք է վարձէ արհեստանոց, գնէ գործիքներ և սարէ մի առ փամանակ, մինչև որ կը ծախէ իր շինած կոպտակները: Իսկ զրա համար դարձեալ փող է հարկաւոր:

Ո՛վ փող ունի՝ նրա համար օչինչ կը սարքէ արհեստանոցը, կըսկսէ պատրաստել ապրանքները, իսկ յետոյ կամաց - կամաց կը ծախէ՝ նրանց արժէքի համեմատ, այսինքն նրանց վրայ գործադրած աշխատանքի չափով: Բայց ի՞նչ անի այն մարդը, որ փող չո՛ւնի, որ միջոց չունի արհեստանոցը բանալու՝ որ չէ կարող ապրանք պատրաստել: չունենալով զրա համար ոչ նիւթ և ոչ գործիքներ, ի՞նչ անի այն մարդը, որ — ինչպէս այդ յաճախ է պատահում — չունի և չէ կարող ունենալ ոչ որից որ և է օգնութիւն, մինչդեռ պէտք է միւսների նման տարէ, ուտէ, խմէ, հագնուի, Ներկայումս չուկայում որ և է բան գնելու համար: Ընի դա ուտելիք, կամ հագնելիք, անհրաժեշտ է ունենալ կամ ստակ և կամ ծախելու ապրանք: Մեր աշխատաւորը զրամ չունի, տարանք ունենալ ևս չէ կարող, ուրեմն որպէս զի կարողանայ ապրել և ուտել նա ստիպւած է ինքն իրեն ծախել, գտնալ վարձուր, գերի, փարձիւղ ու իշներ իմա աշխատելու համար:

— Ի՞նչ է նշանակում ինքն իրեն ծախել, գտնալ «գերի»: Աշխատել գործարանում, աշխատել արհեստանոցում —

չու՛մ — չէ՛ որ դա դեռ գերութիւն չէ: Ինչպէս արհեստաւորը, նոյնպէս և գործարանական բանուորը՝ ազատ մարդիկ են, աշխատում են որի մօտ որ ուզում են և սրբան ուզում են և ոչ ոք իրաւունք չունի նրանց զլխին հրամաններ կարգալու:

Գլխահիւք թէ ինչ ազատութիւն է այդ: Գլխահիւք թէ ինչպէս վարպետը (ուստան) նեղում է իր պարզ արհեստաւորներին. գլխահիւք թէ ինչպէս գործարաններում հազարաւոր բանուորներ պարտաւոր են զլուխ ծնել ու ստանալ ամենայնաին գրագրի առջև անգամ: Արդեօք կը համարձակվին նրանք բացարձակաբար յայտնել իրենց իրաւունքները, կոպտութեան պատասխանել կոպտութեամբ: Արդեօք կը համարձակվին նրանք մի պատիկ պատասխան իսկ տալ գործարանատէրին, երբ այս վերջինը իջնցնում է նրանց վարձը կամ կարում է նրանց շարաթական աշխատանքից: Ո՛չ, չեն համարձակվիլ, որովհետեւ նրանք գերի, նրանք ստրուկ են և գիտեն որ եթէ գործարանատէրը չը լինի կանգնած նրանց յետեւ մտրակը ձեռքին, ողջ մէկ է, զրա տեղը քաղցը կը լինի, որ մետրակից էլ ստակալի է:

Այն մարդը, որ ծախում է իր աշխատանքը չէ կարող լինել ազատ: Նա պէտք է ունենայ իր տէրը և իսկապէս էլ ունի: Ազատ են միայն այն մարդիկը, որ պէտք չունեն իրենց ծախելու: Իսկ ձեռք բերել այդպիսի ազատութիւն ներկայումս չառ դժուար է: Աշխատաւորը զը նում է գործարան որովհետեւ ստիպւած է գնալու, քանի որ չունի սեփական նիւթ ու գործիքներ. նա հնազանդվում

է գործարանատէրին, որովհետեւ չէ կարող չը հնազանդ վել, որովհետեւ գործարանատէրն ունի երկու ուժեղ օգ նականներ՝ նախ կառավարութիւնն ու զօրքը և երկրորդ քաղցը, որ սպառնում է բանւորին՝ որա գործ չունեցած ժամանակը: Շատ զժուար է կուել այդպիսի թշնամիների հետ. աւելի ևս զժուար է նրանց յաղթել. սակայն այն ևս ճշմարիտ է, որ աշխատաւորները մեղ մօտ մինչև հի- մա չեն էլ փորձել կուելու:

Գ.

— Գերի կամ ոչ գերի — դա իսկապէս մի և նոյն բանն է՝ կը պատասխանէք դուք: Բանը նրանում չէ՝ թէ ով է գերի, ով՝ ազատ. այլ նրանումն է՝ թէ արդեօք ճիշդ է, որ ամեն մարդ սեփական աշխատանքովն է իր ապրուստը հայթայթում, որ ամեն մէկը կարող է իր սեփական աշխատանքով հարստանալ:

Էլի կասեմ ձեզ — մի շտապէք. դրան էլ կը հասնենք. սկզբ է ամեն բան պարզել, ինչպէս հարկն է:

Ամեն աշխատաւոր, լինի դա փականադործ, հիւանդերձակ թէ կօչկակար, ստիպւած է ծախելու իրեն, եթէ չունի ոչ փող, ոչ գործիքներ և ոչ արհեստանոց իր մօտ աշխատելու համար: Վաղ թէ ոչ նա վերջապէս գտնում է մի գործարանատէր կամ վարպետ, որը նրան գնում է: Ինչո՞ւ է նրան գնում: Մի՞թէ նրա համար որ բանւորի տեսքն ու շնորհքը հաւանեց: Այ՛, Մի՞թէ նրա համար որ խղճաց այդ բանւորին և ուզում է թեթեւցնել

նրա թշուառութիւնը: Ի հարկէ ոչ՞ Այլ գնում է բանւորին, իմանալով, որ նա գիտէ և կարող է կառավարել քարգարը, ծեծել մուրճով, հարթել կօշիկ տակիրը. մի խօսքով՝ գնում է նրա համար, որ նա ունի բանող (բանելու) ոյժ:

Գնելով բանւորին, գործարանատէրը կամ վարպետը աչքի առջև ունի միայն նրա՝ իբրեւ աշխատաւորի՝ ոյժն ու կարողութիւնը: Եթէ չը լինէր նրա այդ ոյժը, գործարանատէրը մինչև անգամ ձրի էլ չէր վերցնիլ: Նրա համար զլխաւոր հարցը նրանումն է թէ ինչքան վճարել այդ ոյժի համար. գրանումն է ամբողջ խնդիրը: Գժուար չէ հասկանալ թէ ինչքան է հարկաւոր վճարել մի բաժակի, մի քթոցի, մի զոյգ կօշիկների համար և այլն: Խախտաւորը մեղ մօտ է պարզապէս աշխատանքի ժամերի այն քանակու թեամբ, որ գործադրւած է այդ առարկաները շինելու համար: Գնենք թէ մի բաժակ պատրաստելու վրայ գործադրւած է կէս ժամ աշխատանք, մի զոյգ կօշիկների — բը սան ժամ, մի պնակի — մէկ ժամ: Յետոյ ընդունենք որ մեղ մօտ ընդհանրապէս մի ժամ աշխատանքի համար վճարւում է տասը կօպէկ *) (որովհետեւ արծաթէ տասը կօպէկի մէջ գտնւում է մի ժամի աշխատանք): Հիմա արդէն գժուար չէ որոշել՝ թէ ինչ արժէ բաժակը, եթէ նրա վրայ գործադրւած է կէս ժամ աշխատանք՝ նշանադրւած է նա արժէ տասը կօպէկի կէսը, այն է հինգ կօպէկ: Եթէ կօշիկների կարելը վերցրել է քսան ժամ՝ ուրեմն

*) Բուրլը հարիւր կօպէկ է. հաւատար 16 դրուշի: Մ. Թ.

նրանք արժեն քսան անգամ՝ տասն կօպ. կամ թէ երկու
բուրլ. եթէ մի պնակ շինելու համար հարկաւոր է մի
ժամ — նրա գինն էլ կը լինի տասը կօպէկ:

Բայց ի՞նչպէս որոշել մի մարդու արժէքը. ո՞րքան վը-
ճարել նրա ոյժի համար. Եւ արդեօք լա՞ւ բան է մարդուն
գին գնել, ինչպէս ապրանքի:

Լաւ է, թէ վատ — դա ուրիշ հարց է. ի՞նչ արած, այ-
ժըմ այդպէս են անում. մարդու ոյժին գին են գնում՝
ինչպէս ապրանքի. Արեւմտեան գնեք թէ բանուորը՝ այսինքն
նրա բանող ոյժը՝ գնվում է մէկ օրով. Այնուհետեւ՝
որպէս զի այդ բանուորը կարողանայ ապրել ու աշխա-
տել, կարողանայ պահպանել իր բանուորական ոյժը, պէտք
է ստանայ օրական 60 կօպէկ վարձ, որը նա մոխում է
(ուտելու, հագնելիքի, բնակարանի ու այլն վրայ) իր ոյ-
ժերը կրկին վերանորոգելու համար. այդ գէպերում մենք
կարող ենք ասել որ նրա բանող ոյժը արժէ 60 կօ-
պէկ կամ վեց ժամ*) աշխատանք (եթէ տասը կօպէկը
ունի մի և նոյն արժէքը, ինչ որ և մի ժամ աշխատանքը):

Գործարանատէրը քաջ գիտէ, որ բանող ոյժը ար-
ժէ վեց ժամ աշխատանք՝ այսինքն այնքան, որքան ար-
ժէ վեց պընակ կամ տասն և երկու բաժակ. ուստի
և վճարում է իր բանուորին նրա ոյժի համար՝ իբրեւ ապ

*) Հարկաւոր է միւս մտքի մէջ պահել որ բանուորա-
կան ոյժի արժէքը հաւասար է այնքան ժամվայ աշխա-
տանքի որքան պահանջվում է բանուորի կեանքը պահպա-
նելու համար:

րանքի, որ արժէ վաթսու չորս կօպէկ:

Այսպէս, աշխատաւորը միշտ ստանում է
իր բանող ոյժի համար այնքան, որքան նրան
անհրաժեշտ է իր աղքատ ապրուստը հոգա-
լու համար:

Այժմ մի անգամ ևս վերադառնանք մեր հարցին. ին-
չո՞ւ է գնում գործարանատէրը գործաւորի բանող ոյժը:

Ինչու է ծախում նրան աշխատաւորը — հասկանալի
է. այդ անել նրան ստիպում է քաղցը, որն աւելի ուժեղ
է, քան մարդկային ազատութեան բնածին զգացումն, քան
ամօթը. Անախաճեղի է այն անբաղդ կանանց ճակատա-
գիրը, որ գուրս են գալիս փողոցը իրենց մարմինը ծա-
խելու համար. բայց միթէ քաղցը չէ՞, որ նրանց հասցրել
է մինչ այդ անկումը:

Ես չեմ ուզում այստեղ համեմատել ընկած կնոջ ցածր
արհեստը աշխատաւորի ազնիւ աշխատանքի հետ, որը
անհրաժեշտաբար պէտք է ծախէ իր աշխատանքը. բայց
այնուամենայնիւ պէտք է խոստովանվել որ առաջինի և եր-
կրորդի մէջ կայ մի յայտնի նմանութիւն:

Այսպէս ուրեմն ինչո՞ւ համար է գործարանատէրը
գնում բանող ոյժը. Քէֆի՞ համար. ոչ — Արեւմտեան ինչո՞ւ.
Նրա համար որ շահ ստանայ, նրա համար որ հարստա-
նայ, սեփական աշխատանքով, ինչպէս ասում է « ինքն
օգնութեան » հեղինակը:

Բացատրենք դա օրինակով. Գիցուք թէ մի ոմն բաց է
արել բամբակի գործարան. Ենթադրենք, որ գնված է հա-
զար չորս հարիւր բուրլու բամբակ, միքենաներ ութսուն

29337-67

րբ, գազի (gaz, լուսաւորութեան) և մնացած բաների համար ծախսւած է քսան չորս ռուբլի և ահա գործարանը սկսում են բանեցնել: Ինչէք կարծում ինչո՞ւ համար գործարանատէրը բացեց գործարանը: Ակնյայտ է նրա համար, որ ուզում է մանւածքը ծախել աւելի թանգ քան ինքն է վճարել բամբակի, մեքենայի և այլն համար և ակնյայտ է, որ երբ բամբակից ստանայ մանւածք, նա չի ծախել նրան հազար հինգ հարիւր չորս րբ, *) այլ կը ցանկայ ըստանալ, ենթադրենք, երկու հազար ռուբլի:

Բայց ցանկալը դեռ բաւական չէ: Հարկաւոր է իրաւէս ստանալ երկու հազար րբ., իսկ կստանայ թէ ոչ — դա դեռ հարց է:

Եթէ կարելի լինէր ենթադրել թէ կը պատահէ այնպիսի մի հրաշք, որ մեքենաները կարողանային մանել բամբակը առանց աշխատաւորների օգնութեան և եթէ մանւածքը գործարանատէրը բերէր վաճառականին և ցանկանար ստանալ երկու հազար ռուբլի — այն ժամանակ վաճառականը նրան պարզապէս կասէր, թէ քո մանւածքի մէջ նախ և առաջ կայ բամբակի արժէքը, այսինքն հազար չորս հարիւր րբ., յետոյ մեքենաների արժէքը կամ ութսուն րբ. և յետոյ ամսի, գազի և այլն արժէքը կամ քսան և չորս րբ., որով ընդհանուր գումարը կանէ հազար

*) Հազար հինգ հարիւր չորս ռուբլին այս օրինակի վերը բերած ընդհանուր գումարն է, այս ինքն: Հազար չորս հարիւր ռուբլի բամբակի արժէք, ութսուն րբ. մեքենաների, քսան և չորս րբ. գազի և այլն. ընդամենը կանէ հազար հինգ հարիւր չորս ռուբլի:

հինգ հարիւր չորս րբ. արժէք, հետեւապէս և զրանից մի կօպէկ էլ ոչ աւելի, ոչ պակաս քեզ չեմ տալ:

Չը գիտենք թէ մեր գործարանատէրը կը հաւանէր արդեօք այդպիսի մի պատասխան: Միայն գիտենք այնքան, որ մինչև օրս մեքենաներն իրենք իրենց գործել, բանել չեն կարող և որ՝ բարեբաղդաբար գործարանատէրերի համար՝ մեքենաները պէտք է բանեցնէ աշխատաւորը: Այդ լաւ հասկանալով, գործարանատէրը վարձում է, ենթադրենք, հարիւր բանուր և վճարում է նրանցից իւրաքանչիւրի բանող ոյժի համար, իբրեւ ապրանք, օրական վաթսուն կօպէկ:

Այդ օրական վաթսուն կօպէկով վարձւած աշխատաւորը բամբակը մաքրում է, մանում է, շինում կծիկներ և այլն, մի խօսքով աշխատում է, մտցնելով բամբակի մէջ իր աշխատանքը: Մի ժամից յետոյ նա կը գործադրէ մի այն մի ժամկայ աշխատանք կամ կը բարձրացնէ բամբակի արժէքը տասը կօպէկով (եթէ մի ժամ աշխատանքը արժէ տասը կօպէկ), երկու ժամից յետոյ գործադրելով երկու ժամկայ աշխատանք, նա բարձրացնում է բամբակի արժէքը քսան կօպէկով, երրորդ ժամից յետոյ նա գործադրած կը լինի երեք ժամկայ աշխատանք կամ կաւելաւորնէ նրա ամբողջ արժէքը երեսուն կօպէկով և այլն: Վերջապէս վեց ժամ աշխատանքից յետոյ, արժէքը կաւելանայ վաթսուն կօպէկով, ճիշդ և ճիշդ այնքան, որքան գործարանատէրը վճարած է նրա բանող ոյժի համար: Այսպէս, վեց ժամկայ աշխատանքով բանուորը կատարելապէս փոխանակում է իր օրավարձը: Այդպէս նա աշխատում

է ամբողջ շաբաթը, որի ընթացքից յետոյ գործարանատէրը վերցնում է մանվածքը և տանում չուկայ, նորից երկու հազար ռուբլի ստանալու ցանկութեամբ:

Որքա՞ն ևս ուղում մանվածքի համար: Երկու հազար ռուբլի՞, — ասում է վաճառականը. — դա շատ թանգ է: Միթէ՞ դու կարծում ես, որ քո մանվածքի մէջ խկապէս կայ երկու հազար ռուբլի արժէք: Որտեղից. եկ հաշուէ՛ր միասին: Մանվածքը իր մէջ պարունակում է հազար չորս հարիւր ռբ. բամբակի արժէք, ութսուն ռբ. մեքենաների արժէք, քսան և չորս ռբ. ամխի, գազի արժէք և բանող ոյժի արժէքը երեք հարիւր վաթսուն ռբ. (եթէ շաբաթվայ ընթացքում հարիւր հոգի աշխատել են վեց օր, օրական վեց ժամ և իւրաքանչիւր ժամը տասը կօպէկ, ընդամենը երեք հարիւր վաթսուն ռուբլի), կամ քո լոր մանվածքն իր մէջ պարունակում է հազար ութ հարիւր վաթսուն չորս ռբ. արժէք: Ուրեմն ևս կարող եմ քեզ տալ միայն հազար ութ հարիւր վաթսուն չորս ռբ. և ոչ մի կօպէկ աւելի: Ի՞նչպէ՛ս. նշանակում է ես ոչինչ չեմ չափելու. չէ՞ որ ես ինքս ծախսած եմ հազար ութ հարիւր վաթսուն ու չորս ռբ.: Բայց ո՞ր է իմ եկամուտս. ինչո՞ւ համար եմ բացել գործարան, ի՞նչ բերեց նա ինձ: Ինչո՞ւ համար էր այդ կատակերգութիւնը: Եւ ճշմարիտ է, որ եկամուտ չէր լինիլ, եթէ մեր գործարանատէրը չը ստիպէր իր բանւորներին, որոնք փոխանակում են իրենց ստացած վարձը վեց ժամվայ աշխատանքով, բանել աշխատել աւելի երկար ժամանակ:

Բայց ի՞նչպէ՛ս — կարող են ասել բանւորներն իրենց

գործարանատէրին. — դու ստիպում ես մեզ բանել աւելի երկար ժամանակ, չէ՞ որ մեզնից ամեն մէկն արդէն փոխարինել է իր վարձը վեց ժամվայ աշխատանքով. չէ՞ որ մենք արդէն զրինք բամբակի վրայ այնքան արժէք, որքան արժէ մեր բանող ոյժը:

Ի՞նչ էր դուք չնախատում. ևս ձեր բանող ոյժը գնել եմ ոչ թէ միայն վեց ժամով, այլ ամբողջ օրով և ես կարող եմ ամբողջ օրը ուղածիս պէս ձեզ հետ վարվել: Չը համարձակվէք խօսել, և աշխատեցէք:

Եւ բանւորները, որ վեց ժամ աշխատանքից յետոյ պէտք է թողնէին գործարանը և գնային հանգստանալու կամ թէ աշխատելու ամեն մէկն իր համար, ստիպված են մնալ և շարունակել բանել դարձեալ վեց ժամ: Գործարանատէրը նրանց տալիս է նոր նիւթ և այդպիսով շարունակվում է գործը: Իր ամեն մի ժամ աշխատանքով բանւորը աւելացնում է այս նոր բամբակի վրայ նոր արժէք և վեց ժամից յետոյ նրանցից ամեն մէկը կաւելացնէ վեց ժամաչափ արժէք: Հասկանալի է, որ այդ նոր արժէքը գործարանատէրին արդէն ոչինչ չէ նստում, բոլորովին ձրի է: Մէկ աշխատաւորն աշխատելով վեց ժամ, այդպիսով աւելացնում է վեց տնգամ տասն կօպէկ (եթէ մի ժամ աշխատանքն արժէ տասը կօպէկ) կամ վաթսուն կօպէկ արժէք: Հարիւր աշխատաւոր մէկ օր կաւելացնեն հարիւր տնգամ աւելի կամ վաթսուն ռուբլի արժէք, իսկ մի շարաթում բանելով վեց օր, նրանք գործ կը դնեն դարձեալ վեց տնգամ աւելի, կամ երեք հարիւր վաթսուն ռուբլի նոր արժէք: Եթէ այժմ մեր գործարա-

նառէրն ուղենայ ծախել իր մանվածքի այս մասը, *) արդեօք ո՞րքան նա կըստանայ: Ահնայտ է որ կրկին հազար ութ հարիւր վաթսուն ու չորս բուրլ, որովհետեւ այդ մանվածքի մէջ կը պարունակվէ նոր բամբակի արժէքը՝ հազար չորս հարիւր բուրլի, նոր մերենաների արժէքը՝ ութսուն ըր., ածխի և գազի արժէք՝ քսան և չորս ըր. և վերջապէս երեք հարիւր վաթսուն ժամաչափ աշխատանք, որ նա ձրիաբար ստացել էր բանւորներէից: Այժմ գործարանատէրը սիրով կը ծախէ իր մանվածքը այդ գնով, որովհետեւ նրան նստել է ո՛չ թէ հազար ութ հարիւր վաթսուն և չորս բուրլի, այլ միայն հազար հինգ հարիւր չորս բուրլի. (հազար չորս հարիւր ըր. բամբակի, ութսուն ըր. մերենաների, քսան և չորս ըր. ածխի և գազի). հիմա արդէն ահնայտ է, որ այդ արդիւնաբերութիւնը եկամուտ տվեց գործարանատէրին:

Անքնք այժմ մեր վերջնական հաշիւը: Մեր գործարանատէրը վճարել է բոլոր բամբակի համար երկու անգամ հազար չորս հարիւր ըր., այսինքն երկու հազար ութ հարիւր ըր., մերենաների՝ երկու անգամ ութսուն ըր. այն է հարիւր վաթսուն ըր.՝ ածխի և գազի՝ երկու անգամ քսան և չորս ըր.՝ այն է քառասուն ութ ըր. և բանւորներին վճարել է երեք հարիւր վաթսուն ըր. կամ բոլորը միասին երեք հազար երեք հարիւր վաթսուն ութ ըր.: Իսկ ինքն մանվածքի առաջին մասի համար կըստանայ հազար ութ հարիւր վաթսուն չորս ըր. և երկրորդ մասը՝

*) Այսինքն այն մասը, որ արտագրված է բանւորներին չը վճարված ժամեւ րուսմ:

սի համար նոյնպէս հազար ութ հարիւր վաթսուն չորս ըր. կամ բոլորը՝ երեք հազար եօթ հարիւր քսան և ութ ըր. . . նշանակում է նա կունենայ երեք հարիւր վաթսուն ըր. շահ:

Աւրեմն, ո՞րտեղից դուրս եկաւ այդ շահը: Ահնայտ է, որ դա դուրս եկաւ նրանից որ գործարանատէրը ոչ ինչ չը վճարեց բանւորներին իրենց օրվայ երկրորդ կէսի աշխատանքի համար, որովհետեւ բանւորներն իրենց աշխատանքի երկրորդ կէսը տվին նրան ձրիաբար, որով հետեւ բանւորները, բացի երեք հազար վեց հարիւր ժամ վճարված աշխատանքից, գործադրեցին բամբակի վրայ կըր կին անգամ երեք հազար վեց հարիւր ժամ չը վճարված, յաւելեալ աշխատանք, կամ ինչպէս ասում են, երեք հազար վեց հարիւր ժամ յաւելեալ արժէք: *)

Այժմ մենք գիտենք, թէ ինչու գործարանատէրը վարձում է բանւորներին: Գա նրա համար է, որ նրանց աշխատանքից ստանայ եկամուտ, շահ, որ նրանց միջոցով ստանայ յաւելեալ արժէք:

Աւրեմն, ինչի՞ց է ստանում մեր գործարանատէրը իր եկամուտը: Արդիօք իր սեփական աշխատանքից: Անշուշտ՝ ոչ: Հետեւաբար, ուրիշ՝ աշխատանքից: Այո՛, և

*) Հետեւապէս, ինչ է յաւելեալ արժէքը: Գա այն արժէքն է, որ բանւորներն աւելացնում են իրենց արդիւնագործած ապրանքի վրայ այն ժամանակամիջոցից յետոյ, երբ արդէն աշխատանքով փոխանակել են իրենց բանւորական վճարը — դա բանւորի չը վճարված աշխատանքն է:

նոյն իսկ բանւորներն աշխատանքից:

Բանւորներն աշխատում են իրենց համար միայն կէս օր, իսկ օրվայ միւս կէսը գործարանատէրի համար: Բանւորներն իրենց կեանքի կէսը աշխատում են իրենց: իրենց ընտանիքի, իւրացիներն համար, իսկ կեանքի միւս կէսը՝ նրա համար, որ գործարանատէրն իր բամբակից կարո զանայ ունենալ եկամուտ, որ կարողանայ ստանալ յաւելեալ արժէք:

Այն, ինչ որ մենք ասացինք մեր բամբակի գործարանատէրի մասին, նոյնը կարելի է ասել աշխարհիս երեսին գտնված ամեն անսակ արհեստանոցների տէրերի և գործարանատէրերի մասին: Նրանք ամենքն էլ գնում են աշխատաւորներին, նրանք ամենքն էլ գնում են աշխատաւորների բան ու ոյժը հէնց միմիայն նրա համար, որ նրանց աշխատանքից ունենան շահ: որ ստիպեն բանւորներին բանել աւելի երկար ժամանակ, քան հարկաւոր էր, որ այդպիսով հարստանան:

Գ.

Ի հարկէ, դուք կը համաձայնվէք այն բոլորի հետ, ինչ այժմ ես ձեզ պատմեցի: Մի բան միայն դուք կարող էիք առարկել, թէ այնքան էլ ճիշդ չէ բամբակի գործարանի օրինակը: Ե՞րբ և որտե՞ղ է լավ, որ մեքենաները արժենան միայն ութսուն ըր. կամ թէ բամբակը արժենայ միայն հազար չորս հարիւր ըր.: — Շատ ճիշդ է: Այն թւերը որ բերեցինք այս օրինակում՝ նրա համար

միայն ընտրեցինք, որ կարելի լինէր աւելի պարզ ու ճիշդ կերպով բացատրել, թէ ինչ է յաւելեալ արժէք: Այժմ ես օրինակ կը բերեմ կեանքից իսկ և այդ թւերն այնքան ճիշդ կը լինեն, որ ոչ ոք չը կարողանայ ոչինչ առարկել:

Ինչպէս ամենքին յայտնի է, Անգլիայում արդիւնաւորութեամբ է մեծ քանակութեամբ բամբակ: *) Այնտեղ արդէն վաղուց գոյութիւն ունեն մեծ չոգէ - գործարաններ, վաղուց է ինչպէս բանւորներն այնտեղ այլ ևս չեն աշխատում իրենց համար, այլ ստիպված են ծախել իրենց աշխատանքը դաճնալով սովորական վարձովոր. վաղուց է արդէն որ նրանք գիմանում են թէ զրկանքի, թէ քաղցի: Բայց ընդհակառակն գործարանատէրերը հարստանում են: Եւ ահա, ենթադրենք, որ մէկ այդպիսի բամբակէ գործարանի տարեկան ծախսը և նրա արդիւնաբերութիւնը գործարանատէրին նստած է հարիւր երեսուն չորս հազար երկու հարիւր յիսուն ըր., և տարվայ ընթացքն աւարտվելուց յետոյ նա ծախել է իր մանվածքը և ստացել նրա համար հարիւր յիսուն ինն հազար ըր.: Այլ չանակում է նա ստացել է զուտ շահ քսան չորս հազար եօթ հարիւր յիսուն ըր., կամ տասն և ութ տոկոս: Դուք զիտէք, հարկաւ, որ դա դեռ այնքան էլ մեծ շահ է, քանի որ մեզ մօտ իսկ կան այնպիսի գործարաններ, օրինակ, չաքարի գործարաններ, որ տալիս են քառասուն,

*) Անգլիայում 1873 թւին երեսուն երեք միլիօն հինգ հարիւր հազար իլիկներով արդիւնաւորութեամբ է հազար երկու հարիւր վաթսուն չորս միլիօն զրկանքա բամբակ:

յիսուն և աւելի իսկ տոկոս — առ հարիւր — չափ:

Հիմա տեսնենք թէ ո՞րտեղից է ստանում մեր գործաւանատէրը այդ չափը:

Աւելի պարզութեան համար հաշիւներ թէ նա արդիւնաբերութեան վերայ չաբաթական որքան է ծախսում:

Նրա գործարանում կայ տասը հազար իլիկ, որ շոգիի միջոցով է շարժվում: Մի իլիկ (ի հարկէ բանւորների օգնութեամբ) մի շաբաթում կարող է պատրաստել մի գրվանքա՞ մանվածք: Իսկ տասը հազար իլիկից կստացվէ մի շաբաթում տասը հազար գրվանքա մանվածք ստանալու համար հարկաւոր է գնել աւելի քան տասը հազար գրվանքա բամբակ, որովհետեւ գործելու ժամանակ միշտ մի փոքրիկ մասը փճանում է — տականքը: Մեր գործարանի համար հարկաւոր է գնել տասը հազար վեց հարիւր գր. բամբակ, որովհետեւ արդիւնագործութեան ժամանակ վեց հարիւր գր. կորչում է:

1872 թ. Անգլիայում մի գրվանքա բամբակն արժէր տասն և ինն ու կէս կոպէկ, հետեապէս տասը հազար վեց հարիւր գր. բամբակի վրայ պէտք է ծախսվէր տասը հազար վեց հարիւր անգամ աւելի, այսինքն երկու հազար վաթսուց եօթ ըր. բայց այդ բամբակից մանվածք ըստաւնալու համար անհրաժեշտ են մեքենաներ, զանազան օժանդակ նիւթեր և գործաւորի աշխատանքը: Մեքենաները, այսինքն շոգէ մեքենաները և իլիկները արժեն վաթսուց

*) Երեք գրվանքան մօտաւորապէս մէկ օխա է. ը. թ.

հազար ըր.: Սակայն մի անգամ գնված մեքենաներն անմիջապէս չեն մաշվում, այլ դեռ կարող են ծառայել տասը տարի. այդ պատճառով մեքենաների տարեկան ծախսը չի լինիլ վաթսուց հազար ըր., այլ տասն անգամ պակաս, այսինքն տարեկան վեց հազար բութի իսկ շաբաթական ծախսը (եթէ տարին ունի յիսուն աշխատութեան շաբաթ) կը լինի վեց հազարից յիսուն անգամ պակաս, այսինքն հարիւր քսան ըր.: յետոյ մեքենաների համար անհրաժեշտ է քարէ ածուխ (կաթսանի ըրը տաքացնելու համար), իւղ (անիւները քսելու համար), գաղ (գործարանը լուսաւորելու համար) և այլն: Մեր գործարանում քարէ ածխի համար շաբաթական ծախսվում է քսան չորս ըր. վաթսուց կօպ., գաղի համար վեց ըր., գործարանի վարձ վճարվում է շաբաթական երեսուն վեց ըր.: Շաբաթական ամբողջ ծախսը՝ բամբակի, ածխի, գաղի, իւղի, շէնքի և այլն կանէ երկու հազար երկու հարիւր ութսուն չորս ըր. յիսուն կօպ.: Սակայն այս բոլոր նիւթերը ոչինչ չեն տալիս, եթէ ներանց վրայ գործ չը գնես բանող ձեռքեր: Այդ պատճառով գործարանատէրը վարձում է հարիւր երեսուն հինգ բանւոր (նրանցից ամեն մէկը հսկում է եօթանասուն չորս իլիկ) և վճարում է նրանց բանող ոյժի համար այն քան, որքան հարկաւոր է աշխատաւորի ապրուստը հոգալու համար (կերակրի, հագստի, բնակարանի համար) ասենք թէ երկու ըր. քսան հինգ կօպ. շաբաթական: Բոլոր բանւորներին, ուրեմն, շաբաթական կը տրվէ երեք հարիւր երեք ըր. և եօթանասուն հինգ կօպ. եթէ բան

ւորներն աշխատէին միայն իրենց համար, այսինքն եթէ նրանք տային գործարանատէրին նոյնքան աշխատանք, որքան նրանք ստացել են նրանից բաժնուրական վճար, այն ժամանակ շատ հեշտ կը լինէր հաշուել թէ որքան պէտք է արժենայ մի շաբաթվայ ընթացքում նրանց արդիւնագործած տասը հազար գրվանքա մանվածքը: Եւ յիշուի այդ մանվածքի մէջ պէտք է պարունակվին ա. բամբակի արժէքը — երկու հազար վաթսուն եօթ ըր., բ. մերենաձերի արժէքը — հարիւր քսան ըր., գ. քարէ ածխի արժէքը — քսան չորս ըր., վաթսուն կօպ., դ. իւղի արժէքը — քսան չորս ըր., վաթսուն կօպ., ե. գանգի արժէքը — վեց ըր., զ. գործարանի շէնքի վարձը — երեք սուն վեց ըր., է. բանւորների վարձը — երեք հարիւր երեք ըր., եօթանասուն հինգ կօպ., ընդամենը կանէ երկու հազար հինգ հարիւր ութսուն եօթ ըր., յիսուն կօպ., ուստի մի գրվանքան կարծենայ տասը հազար անգամ պակաս կամ մօտաւորապէս քսան և վեց կօպ.:

Մինչդեռ մեր գործարանատէրը մի գրվանքա մանվածքի համար կստանայ ոչ թէ քսան և վեց կօպ., այլ երեսուն մէկ և հինգ ութերորդ կօպ., իսկ տասը հազար գրվ. մանվածքի համար տասը հազար անգամ աւելի — երեք հազար հարիւր վաթսուն երկու ըր., յիսուն կօպ., այսինքն հինգ հարիւր եօթանասուն հինգ բուրլով աւելի, քան մենք հաշուեցինք:

Եթէ մեր գործարանատէրը ստացել է հինգ հարիւր եօթանասուն հինգ բուրլով աւելի, ահնհրէ է, թէ զրա պատճառն այն է որ նրանց մէջ պարունակվում է մի նոր

արժէք, որը առաջը կար, բայց որը բանւորներն աւելացրին իրենց չը վճարված աշխատանքով: Այսպէս մենք տեսնում ենք, որ հինգ հարիւր եօթանասուն հինգ ըր. եկամուտը գոյացած է չը վճարված աշխատանքից, բանւորների ձեռքով ստեղծված յաւելեալ արժէքից: Այդ բանւորները շաբաթական աշխատանքի համար գործարանատէրից ստացել են երեք հարիւր երեք ըր., եօթանասուն հինգ կօպ., բայց այդ մի շաբաթում նրանք ոչ միայն իրենց աշխատանքով փոխանակել են իրենց վճարը, այլ և աւելացրել են բամբակի վրայ հինգ հարիւր եօթանասուն հինգ ըր. չը վճարված աշխատանք: Նրանցից ամեն մէկը օրական ստանում է երեսուն եօթ և կէս կօպ., և ոչ միայն վերադարձնում է այդ վճարը, իր աշխատանքով բարձրացնելով բամբակի արժէքը, այլ և աւելացնում է նրա վրայ մի նոր արժէք (յաւելեալ արժէք) յիսուն եւ կէս կօպ.: Հետեւեալ, չը վճարված աշխատանքը տեսնում է մէկ ու կէս անգամ աւելի երկար միջոց, քան վճարվածը: Բանւորը գործարանատէրի համար մէկ ու կէս անգամ աւելի է աշխատում, քան իրեն համար:

Յաւելեալ արժէքը մէկ ու կէս *) անգամ աւելի է վճար

*) Ուրեմն յաւելեալ արժէքի չափը կաղմում է այն յարաբերութիւնը, որ ունեն չը վճարված ու վճարված աշխատանքները իրար մէջ: Այսպէս, եթէ աշխատւորը բանում է իր համար չորս ժամ, իսկ ութ ժամ գործարանատէրի համար, այն ժամանակ չը վճարված աշխատանքը երկու անգամ աւելի կը լինի վճարվածից և յաւելեալ արժէքի չափը կհաւասարէ երկուսի, կամ երկու հարիւր տոկոսի: Եթէ նա վեց ժամ բանում է իրեն և վեց ժամ

ված աշխատանքից կամ ինչպէս ասում են, յաւելեալ արժեքի չափն է մէկ ու կէս կամ հարիւր յիսուն տոկոս:

Այժմ, կարծեմ, որ ես ձեզ կատարելապէս համոզեցի, թէ ամեն մի եկամուտ ու շահ չէ ստացվում սեփական աշխատանքից. զոնէ մինք անսանք, որ գործարանատէրն իր եկամուտը ստանում է ո՛չ թէ իր, այլ ուրիշի աշխատանքից:

Իսկ արհեստանոցների վարպետները, կալուածատէրերը, պաշտօնեաները, վաճառականները և այլն. ինչ կարելի է ասել նրանց եկամտի մասին:

Նախ և առաջ սկսենք արհեստանոցների վարպետներից:

Դուք անշուշտ գիտէք, որ մեզ մօտ ոտնամանների մեծ մասը պատրաստում են մասնաւոր արհեստանոցներում, որտեղ վարպետը հսկում է գործի վրայ, քեարգեսնները — խալֆա — աշխատում են վճարով, իսկ աշխատողները՝ ձր վարպետը օգուտ է ասում աշխատողների աշխատութիւնից և դրանից ստանում է շահ, դրա մասին գիտեն մինչև անգամ փոքրիկ երեխաները: Այստեղ մենք կը խօսենք միայն քեարգեսների վճարված աշխատութեան մասին:

Դուք գիտէք թէ ինչպէս դժուար է կօշակաբի աշխատանքը: Մէջքը ծռած նստած իր նստարանի վրայ, խեղդիչ, մութ սենեակում, նա պէտք է աշխատէ օրական տասներ հինգ, տասնը վեց ժամ, որ կաջողանայ ձեռք բերել միայն իր ապրուստը հոգալու միջոցը: Նրան վճարում

գործարանատէրի համար, այն ժամանակ յաւելեալ արժէքի չափը կը լինի մէկ, կամ հարիւր տոկոս:

են հատով մի զոյգ կօշիկի համար իննսուն կօպէկ: Բարեաջող հանգամանքներում՝ լաւ քեարգեսարը կարող է պատրաստել տասն հինգ ժամում երկու զոյգ կօշիկ և կստանայ իր աշխատանքի համար մէկ ըր. ութսուն կօպ: Տեսնենք այժմ ո՛րտեղից է գոյանում վարպետի եկամուտը:

Մի զոյգ կօշիկ կարելու համար կը գնայ երկու ըր. տասը կօպէկից մինչև երկու ըր. յիսուն հինգ կօպէկի կաշի, բետին՝ լաստիկ, տակեր, իսկ միւս նիւթերը (թել, ասեղ, դամեր և այլն) տասը կօպ., արհեստանոցը դիցուք — տասը կօպ. *), քեարգեսարի աշխատանքին իննսուն կօպ: Եթէ մեր քեարգեսարը ստանար իր աշխատանքի համար այնչափ, որչափ հարկն է, այն ժամանակ մի զոյգ կօշիկ իր մէջ պէտք է պարունակէր՝ ա. նիւթի արժէք (կաշի, բետին, տակեր) երկու ըր. յիսուն հինգ կօպ., միւս նիւթերի արժէք՝ տասը կօպ., արհեստանոցի վարձը՝ տասը կօպ., քեարգեսարի աշխատանքի արժէք՝ իննսուն կօպ., այնպէս որ կօշիկները պէտք է արժենային երեք ըր. վաթսուն հինգ կօպ.: Մինչդեռ վարպետը ծախում է մի զոյգ կօշիկը հինգ ըր., այսինքն մէկ ըր. երեսուն հինգ կօպէկով թանգ:

Ո՛րտեղից երևան եկաւ այս մէկ ըր. երեսուն հինգ

*) Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ արհեստանոցի վարձն աւելի թանգ է, կարող է լինել ինն ըր. կամ տասն հինգ ըր. և աւելի, բայց այդ արհեստանոցում պատրաստվում է ոչ թէ մի զոյգ կօշիկ, այլ ամսական յիսուն, հարիւր և աւելի, ուստի և ամեն մի զոյգի վրայ՝ իբրեւ արհեստանոցի ծախս՝ ընկնում է աւելի քիչ, քան թաղերինք տասը կօպ.:

կօպ: Ի հարկէ նա չէ գտնվում ոչ տակերի, ոչ գամի, ոչ էլ արհեստանոցի մէջ. այդ նոր արժէքը կարող են ըստելծնել միայն աշխատաւորները:

Ահա այդպէս, մեր քեարգեարը իր իննսուն կօպէկ վարձի համար, բայց վճարված աշխատանքից, աւելացրել է վարպետի համար մէկ ըր. երեսուն հինգ կօպէկի չը վճարված աշխատանք, այսինքն յաւելեալ արժէք, որով ի հարկէ օգտվում է միմիայն վարպետը. Ուրեմն դարձեալ չը վճարված աշխատանքը մէկ ու կէս անգամ աւելի է վճարվածից, դարձեալ յաւելեալ արժէքի չափն է՝ մէկ ու կէս կամ հարիւր յիսուն տոկոս. բանւորը ամենօրեայ աշխատանքի տասն և հինգ ժամից աշխատում է իրեն համար միայն հինգ ժամ, իսկ տասը ժամը ձրիապէս տալիս է վարպետին, հարստացնելով նրան:

Հիմա դուք տեսնում էք, թէ ինչպէս է վարպետը ստանում իր եկամուտը. Ուրդօք սեփական աշխատանքով: Ի հարկէ՝ ոչ ձիւղ այնպէս, ինչպէս և գործարանատէրը նա կարող է հարստանալ միայն բանւորների և քեարգեարների աշխատանքով:

Դուք տեսնում էք հիմա, թէ ինչ հաւատի են արժաւի այնպիսի մարդիկ, ինչպէս „Իւքնօգնութիւն“ գրքի հեղինակը, որ հրաշքներ են պատմում սեփական աշխատանքով վաստակած հարստութիւնների մասին. դուք գիտէք հիմա, որ դրանք անամօթ կերպով ստում են, երբ ասում են, թէ գործարանատէրերը սեփական աշխատանքով են ձեռք բերել իրենց հարստութիւնը:

Ե.

Իսկ վաճառականները, կալուածատէրերը, պաշտօնեաները և այլն:

Այս րօպէիս դրանց էլ կը հասնենք. Եւ որպէս զի լուսարաններ մեզ թէ որտեղից է գոյանում նրանց եկամուտը, ինչպիսի աշխատանքով են տպրում նրանք, վերջընէք մէկ օրինակ:

Դիցուք թէ որ և է գործարանատէր իր ձեռնարկած գործի վրայ դրել է հարիւր յիսուն հազար ըր: Թէ ինչ ձեռնարկութիւն է դա՝ մեզ համար ողջ մէկ է, ասենք թէ դա — շաքարի գործարան է: Մեր գործարանատէրը գնել է մեքենաներ, ձակնդեղ և ուրիշ պէտքական շինթեր, վարձել է բանւորներ և մի տարուց յետոյ ստացել է շաքարի համար հարիւր իննսուն հինգ հազար ըր: Այդ պիտով գործարանատէրը ստանում է բառասուն հինգ հազար ըր. եկամուտ հարիւր յիսուն հազար կապիտալից: Մենք արդէն գիտենք, որ այդ քառասուն հինգ հազար ըր. ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ բանւորների չը վճարված աշխատանքը, կամ թէ յաւելեալ արժէք:

Գործարանատէրն ուրախութեամբ կը պահէր իր մօտ այդ ամբողջ եկամուտը, թէև ինքը դրա համար ոչ մէկ աշխատանք չէ գործադրել. բայց և այնպէս հեշտ բան չէ փողից բաժանվելը:

Սակայն բացի նրանից զեւ չափեր կան, որ ուղում են օգտվել աշխատաւորներից պոկած այդ յաւելեալ արժէքից: Ամենքը կուղենային թէկուզ մի քիչ իրենց գրպա-

նը գցել, գէթ մի կաթիլի չափով օգտվել բանւորի աշխատանքի բրտինքից: Ամենքից առաջ վաճառականն է մեկ նում իր ձեռքը: Գործարանատէրն առանց վաճառականի ոչինչ չէ կարող անել, որովհետեւ գիտէ որ ոչ մի օգուտ չի ստանալ իր ապրանքից, եթէ այդ ապրանքն ընկած կը լինի իր խանութում: Նախ հարկաւոր է ծախել ապրանքը, փոխանակել, վերածել նրան փողի, և միայն այդ ժամանակ նա կարող է ասել թէ գործ է տեսել: Նշանաւոր է հարկաւոր է գտնել վաճառականին, որին կարող կը լինի ծախել ապրանքը: Յայտնվում է վաճառականը. նա պատրաստ է գնել ապրանքը, բայց այն պայմանով որ ծախողն անէր մի բանի տոկոս զեղջ: Չը համաձայնվել այդ առաջարկութեան հետ գործարանատէրը չէ կարող և զեղջ է անում նրան, ենթադրենք, տասը կօպ. ամեն մի բաւրլուց և ծախում իր շաքարը ոչ թէ հարիւր իննսուն հինգ հազար ըր. այլ միայն հարիւրութսուն եօթ հազար հինգ հարիւր ըր.: Այդպիսով գործարանատէրի և կամուտը քիչացաւ և նրա մի մասը գնաց վաճառականին գրպանը, բայց դրա փոխարէն գործարանատէրի գըր պանում հիմա կայ դուտ դրամ: Իսկ վաճառականն այդ հաշիւց ստացաւ եօթ հազար հինգ հարիւր ըր.: Ի՞նչպէս ստացաւ նա այդ եկամուտը: Անփական՝ աշխատանքով արդեօք: Ի հարկէ — ոչ: Այդ եկամուտը գործարանատէրի եկամտի ըսկ մի մասն է: Եւ ուրեմն վաճառականն ապրում է ուրիշի աշխատանքով: Գործարանական բանւոր ների աշխատանքով:

Վաճառականի ետեւից գալիս է կալուածատէրը: Մեր

գործարանատէրն իր գործարանը կառուցել է կալուածատէրի հողի վրայ:

Ճիշդ է, պատահում է, որ գործարանը կառուցում են ապառ հողի վրայ, բայց ստեպ նաև — ուրիշի հողի վրայ: Հողատէրն ուղում է դրա համար ստանալ վճար, որ կոչվում է րէնտ (հասոյթ հողից): Ինչ կարող ես անել, մտածում է ինքն իրեն գործարանատէրը, եթէ հարկաւոր է վճարել ուրեմն վճարիր: Եւ իր քաղած շահից նա տալիս է երեք հազար ըր. րէնտ:

Այսպէս ուրեմն որտեղից է գոյանում կալուածատէրի եկամուտը: Ահնայտնի է, որ դարձեալ գործարանատէրի եկամտից, նշանակում է էլի՜ գործարանական բանւորների չը վճարված աշխատանքից: *)

Հիմա մեր գործարանատէրի մօտ մնաց միայն երեւոտն չորս հազար հինգ հարիւր ըր. շահ: Բայց այժմ էլ նա չէ կարող այդ դումարն ամբողջապէս գնել իր գրպանը: Մենք արդէն ասացինք, որ գործարանի պարագաները ձեռք բերելու համար նա ծախսել է հարիւր յիսուն հազար ըր.: Այդ գումարը կարելի է որ իր սեփականն է, բայց կարող է լինել որ փոխ է առել ուրիշից: Չէ՞ որ շատ կան հարուստ մարդիկ, որ փոխանակ որ և է ձեռնարկներով պարագովելու, իրենց փողը տալիս են ուրիշ:

*) Մենք խօսում ենք այստեղ այնպիսի հողատէրի մասին, որ չունի իր սեփական տնտեսութիւնը: Իսկ այն հողատէրը, որ ինքն է վարում իր տնտեսութիւնը, ապրում է դարձեալ բանւորների աշխատանքով, բայց իր սեփական բանւորների, այսինքն վարձիւրների աշխատանքով: Հերկողների, հնձողների և այլն:

լին և տարեկան ստացած տոկոսներն աւելացնում իրենց կապիտալի վրայ: Հէնց այդպիսի մի կապիտալիստի մօտ կարող էր գրամ փոխ առնել մեր գործարանները: Գիցյութ թէ կապիտալիստը տվել է նրան տարողը հարկաւոր գումարը՝ հարկւր յիսուն հազար բր.: Վեց տոկոսով: Այդ գէպում գործարանատէրն իր եկամտից կը տայ նըրան ինը հազար բր.: տոկոս: Արեն կը մնայ միայն քսանը հինգ հազար հինգ հարիւր բր.: Իսկ կապիտալիստն ուրիշի գրպանից գնում է իր գրպանը ինը հազար բր.: Բայց որի՞ գրպանից: Առաջին անգամից թվում է, թէ գործարանատէրի գրպանից, սակայն խեղապէս այդ գումարն էլ վերցրել են բանուորներից, որանց չը վճարված աշխատանքից:

Արեւմե գործարանատէրի մօտ մնում է քսան հինգ հազար հինգ հարիւր բր.: Բայց և այդ մնացորդով նա չէ կարող իր կամքի համեմատ վարվել: Կառավարութիւնն էլ է ուղղում ստանալ իր մասն այդ օգտից: Այնտեղ իրաւունք ունի: Կառավարութիւնը հէնց նրա համար էլ գոյութիւն ունի, որ հարուստներին պաշտպանէ և աղքատներին ձեռնէ: Կառավարութիւնն ունի զօրք ու ստիկանութիւն միայն նրա համար, որ աղքատներին հնազանդ ու խանարհ պահէ: Երբ բանուորները հաւարվում են, պայմանաւորվում են և պահանջում են, որ գործարանատէրն աւելացնէ աշխատանքի վարձը, կառավարութիւնն անմիջապէս ուղարկում է զօրք ու ժանդարմներ «խտրաբարներին»՝ զսպելու համար: Երբ երկու երկրի գործարանատէրերը վիճում այն բանի մասին, թէ իրենցից ո՞րը պէտք է ապաւանդ ներմուծէ: Մի երրորդ երկրում այդ ժամանակ կա

առավարութիւնները զրկում են իրենց զօրքերին և սպառնում են պատերազմով, եթէ չը կատարեն իրենց գործարանատէրերի պահանջները: Իսկ երբ բանուորները սկսում են շարժվել, երբ նրանք իրենց իրաւունքները պաշտպանելու համար բարձրացնում են իրենց ձայնը և վաճառականներից ու գործարանատէրերից արդարութիւն են պահանջում, այն ժամանակ կառավարութիւնը մինչև անգամ աշխատում է պատերազմ ծագեցնել, միայն թէ իրեն աջողվէ երկրից հեռացնել «անհանգիստ գլուխները»: Հետեւաբար դուք տեսնում էք, թէ կառավարութիւնը որպիսի մեծ ծառայութիւններ է անում՝ հարուստներին և գործարանատէրերին: Բայց դա զեռ բաւական չէ. ո՞ւմ համար է նա բանում համալսարաններ, կարգաւորում, բաւանդում քաղաքները, կառուցանում թատրոններ: Արդեօք աղքատների՞ համար: Ո, ո՛չ: Աղքատները չեն կարող իրենց երախտներին ուղարկել ուսումնարան և ժամանակ չունեն թատրոնի մասին մտածելու: Այդ բոլորը միասին՝ թէ՛ կառավարութիւնը, թէ՛ ստիկանութիւնը, թէ՛ զօրքը, թէ՛ թատրոնը, այդ բոլորը գոյութիւն ունեն հարուստների, «աղաների» համար: Այդ բոլորի համար կառավարութիւնը պէտք է չատ փող, որ հաւարվում է տուրքերով: Արքան փող է գնում զօրքի վրայ: Իսկ ստիկանութեանը վրայ, իսկ հազարաւոր պաշտօնեաների՝ վրայ՝ մեծ, փոքր ու ամենափոքր, իսկ մինիստրների, թագաւորների, թագուհիների, թագաւորի գումարների և ստատանան գլխէլ թէ՛ ցարձն ալորի՝ վրայ:

Ամենից չատ տուրք վճարում են նոյն իրենք աղքատող

րը, բանւորները՝ Բայց փոքր ինչ տալիս են նաև գործարար
նատէրերն ու կապիտալիստները. դրանցից ամեն մէկը
իր պարտականութիւնն է համարում ստակ վճարել
կառավարութեան, իբրև իրենց ծառային: Եւ մեր գործար
արանատէրն էլ իր եկամտից մի բան մի կողմէ՛ դնում կա
ռավարութեան համար: Ենթացրենք, տուրքով նա տուլիս
է նրան հինգ հարիւր ըր. : Դիւրին է հասկանալ, որ այդ
տուրքն էլ վճարել են բանւորները, որովհետեւ ո՛չ մի գոր
ծարանատէր ինքը ոչինչ չունի, այլ բաժանում է միայն
յ աւելի աւարժ էքը, աշխատատեղի չը վճար
ված աշխատանքը: Մեր գործարանատէրի ձեռքը մը
նում է քսան հինգ հազար ըր. : Դրանցից եօթ հարիւր
յիսուն ըր. գործարանի տեսչի վարձն է, հազար հինգ
հարիւր՝ ապահովագրական ընկերութեան, և երկու հա
զար երկու հարիւր յիսուն ըր. գործարանի այլ և այլ
պաշտօնեաների: Մնում է քսան հազար հինգ հարիւր ըր. :
գուտ եկամուտ, որ գործարանատէրն ինչ ուզում է՝ տնում
է: Եւ ամբողջ աշխարհը կասէ, թէ այդ քսան հազար
հինգ հարիւր ըր. գործարանատէրի «սեփականութիւնն»
է, թէ նա այդ գումարը ձեռք է բերել «սեփական աշ
խատանքով»:

Գործարանատէրն էլ հօ փողին էլ փող չի ասիլ Եւ ասար
դէն չի սկսիլ հաշիւ տեսնել, թէ իր գոյութիւնը պահպա
նելու համար ո՞րքան է իրեն հարկաւոր, ինչպէս անում է
աշխատատեղի վերաբերութեամբ, այլ կապիւ ու կը մտնէ
այդ փողը, որպէս իր քէֆն է տալիս: Թատրօններ, պարա
հանդէսներ, չամպանեա գինի, կառքեր, փարթամութիւն

տան մէջ, փարթամութիւն ճաշի սեղանի վրայ: Ապրիւ ին
չո՛ւ չէ, կարելի է, որովհետեւ իր գրականումն է բանւորի չը վը
ճարված աշխատանքը: Չը վճարված աշխատանքը բաւակա
նութիւն է տալիս ամեն բանի. նրանով կապին նաև գոր
ծարանատէրի սպասաւորները, նրա պահած կիները, ծա
ռաները և այլն: Իսկ այն փողը, որ կը մնայ նրա բոլոր
քէֆերին ու պահանջներին բաւականութիւն տալուց յե
տոյ — այդ փողը գործարանատէրը կաւելացնէ իր կուտա
կած հազարների վրայ, որպէս զի վարձէ աւելի մեծ թւով
աշխատատեղներ՝ որ աւելի շատ օգտվէ ուրիշի աշխատան
քով, հարստանայ ուրիշի յաւելի աւարժ էքով:

9.

Այժմ մենք կարող ենք լիուլի պատասխան տալ այն
հարցին, որ այս գրքի սկզբներում տրվեցաւ և որ նրա
վերնագիրն է՝

• Ով ինչո՞վ է ապրում: Ո՞վ իր և ո՞վ ուրիշի աշխատան
քով: Ով ինչո՞վ է իրեն պահում, ի՞նչ թէ ուրիշի ձեռքերի
աշխատանքով:

Այժմ բոլոր մարդերին մենք կարող ենք բաժանել ե
րեք կարգի վրայ:

Առաջին կարգին պատկանում են այն մարդիկը, որ
աշխատում են իրենց համար և իրենց պահում են սեփա
կան աշխատանքով. դրան են պատկանում այն ամեն ար
հեստատեղները, որոնք ունեն արդիւնաբերութեան սեփա
կան գործիքներ և այն ամեն զիւղապիները, որոնք ունեն

այնչափ հոգ, որ կարող են դոյութիւն ունենալ իրենց աշխատանքով:

Երբորդ կարգ: Դա բանւորներն են, որոնք չունեն արդիւնադործութեան սեփական գործիքներ, և այն գիւղացիները, որ ունեն կամ չափ փոքր հող և կամ բոլորովին զուրկ են հողից, և որ հարկադրված են ծախել իրենք իրենց, ծախել իրենց բանոց այժմ: Այս կարգիցն ենք մենք համարում բոլոր քնարգետներին, գործարանական բանւորներին, վարձիւրներին և այլն, և այլն:

Իսկ երբորդ կարգը կազմում են նրանք, որ ունեն արդիւնադործութեան գործիքներ, բայց որ իրենք չեն բաշտում, չեն աշխատում, այլ ստիպում են բանել ուրիշներին:

Սրանք իրենք իրենց համար չեն աշխատում, այլ թէ՛ պաշտում են իրենց և թէ՛ հարստանում ուրիշի աշխատանքով, յաւելեալ արժէքով, որ խել ևն ուրիշներին: Այդ կարգին են պատկանում գործարանատէրերը, արհեստանոցի վարպետները, կալուածատէրերը, վաճառականները, ռոսի կանութիւնը, զօրքը, մինիստրները և չափերը պաշտօնեաներից:

Իսկ այժմ կը հարցնեմ ձեզնից -- արդեօք դա արդարութիւն է, արդարութիւն է արդեօք այդպիսի բաժանումը մի կողմից անգործ հարուստներ և միւս կողմից աշխատաւոր աղքատներ: Այո, թէ ոչ:

Մեր գրքոյի տառքին մասում մենք արդէն տեսանք, թէ ներկայ կարգերն ինչպէս են. մէկ ափ մարդիկ ապրում և քէֆ են անում ամբողջ ժողովրդի աշխատանքի հաշուով: Բայց ինչո՞ւ է դա այդպէս:

Որովհետեւ ժողովրդային այդ ընդհանրութիւնն աղատ չէ, որովհետեւ նա պարտաւորված է ծախել իր բանոց ոչ մը, ծախել իրեն:

Բայց ինչո՞ւ է նա պարտաւորված ծախել ինքն իրեն: Որովհետեւ չունի աշխատանքի գործիքներ: Իսկ մենք արդէն տեսանք, որ նա, ով չունի աշխատանքի գործիքներ, պէտք է իրեն ծախէ, այլապէս նա կը մեռնէ քաղցից:

Հետեապէս, եթէ ուղում ենք ուղղել բարեկարգել, բարեփոխել այժմեան կարգերը, եթէ ուղում ենք վերաշրջնել մի մասի աղքատութիւնը և միւս մասի փարթաւութիւնը, այն ժամանակ ի՞նչ պէտք է անենք:

Այնպայման է, որ պէտք է այնպէս կարգաւորել, որ աշխատանքի գործիքները լինեն սեփական ամեն մէկին:

Այն ժամանակ ամեն մէկը կաշխատէ իրեն համար: Ոչ որ չի աշխատիլ ուրիշների համար, ոչ որ ուրիշին չի տալ յաւելեալ արժէք իր աշխատանքից: Այն ժամանակ ոչ որ չի գնիլ մարդիկներին ու սրանց բանոց այժմ, ոչ որ չի խլիլ յաւելեալ արժէքը, ոչ որ չի կարող հարստանալ ուրիշի աշխատանքով, ոչ որ չի ապրիլ ուրիշի աշխատանքով:

— Այնպէ՞ս կարգաւորել՞ որ ամեն մէկն ունենայ աշխատանքի գործիքներն: Բայց ի՞նչ պէ՞տ կարգաւորել այդ: Դրանումն է խնդիրը — կը նկատէք դուք ինձ:

— Ի՞նչպէս կարգաւորել: Շատ պարզ կերպով: աշխատանքի գործիքներն առնել այն մարդկանց ձեռքից, որոնք չափ ունեն այդ գործիքներից և տալ աշխատաւոր բազմութեան գործածելու:

Առնել, այժմով... Բայց ի՞նչ էք ասում, ինչպէ՞ս թէ առնել: Միթէ՞ դա կարելի՞ է: Միթէ՞ դա խելքի՞ բան է: Միթէ՞ դա բարոյական բան է:

— Կարելի է արդեօք, խելքի բան է արդեօք, բարոյական է արդեօք — ահա այն երեք հարցերը, որոնց այժմ կախատենք տալ պատասխան:

Ա.

Նախ տեսնենք թէ կարելի՞ է արդեօք:

Կարելի՞ է արդեօք, որ իւրաքանչիւր աշխատաւոր, իւրաքանչիւր մարդ ինքն ունենայ աշխատանքի գործիքներ:

Դա այնքան էլ պարզ հարց չէ, որքան կարող է թուալ: Առաջին հայեացքից թվում է, թէ դա դժուար բան չէ: Չէ՞ որ մի ժամանակ այնպէս էր, որ գրեթէ իւրաքանչիւր աշխատաւոր ունէր իր սեփական արհեստանոցը, որտեղ ինքն էր տէրը:

Հին ժամանակները — յիշաւի այդպէս էր: Բայց այն ժամանակ աշխարհում համեմատաբար քիչ մարդ կար: Այն բազաբում, ուր երկու հարիւր տարի առաջ կար

հինգ հարիւր հազար բնակիչ, այժմ չորս միլիոն է (Լօնդօնը Անգլիայում) . այն երկիրը, ուր երկու երեք հարիւր տարի առաջ կար երկու միլիոն բնակիչ, այժմ թե՛ ընդ տասն և աւելի միլիոն է. ուր առաջ տասն հազար զոյգ կօշիկ բաւականանում էր ամենքի համար, այժմ հարկաւոր է միլիոն. ուր առաջ գործածվում էր մի միլիոն արշին (չափ) կտաւ, այժմ պահանջվում է տասն և քսան անգամ աւելի:

Հետևաբար, հին ժամանակները, այդ « հին երանի ժամանակները » — թէև նա բոլորովին այնչափ լաւ չէր, որ ցանկանք նրա վերագարծը, — կտաւագործը, որ արհեստանոցում բանում էր կնոջ ու երախտների հետ, կամ փականագործը, որ սլաքափափում էր կղզայիններ իր մօտ տանը, չէին կարող չափ չինել թէ՛ կտաւ, թէ՛ կղզակ: Բանում էին քիչ, որովհետև սահանջն էլ մեծ չէր, կտաւագործը մանում էր իր կտաւը վատ դաղձեակի վրայ, փականագործը չնում էր իր կղզականները վատ գործիքների միջոցով:

Հիմա կտաւագործը կտաւն անսպասձառ պէտք է մանէ մեքենայի միջոցով: Եթէ ուղեւոր նա մանել կտաւը դաղձեակի վրայ, դա նման կը լինէր այն բանին, ինչպէս եթէ մէկը ցանկանար ձիով երթալ այնտեղ, դէպի ուր չինված կայ երկաթուղի: Նա թերևս ստիպված լինէր կորցնել հարիւր ժամ այն բանի վրայ, ինչ Պեքենայի մի ջոցով կը սպառարտուէր մի ժամում:

Ներկայումս սահանջվում է չափ, չափ արդիւնաբերութիւն: Անհրաժեշտ են մեծ գործարաններ, չոյիլէ մեքենա-

ներ, մեծ խանութներ, որ արտադրվել արդիւնաբերութեան
անհրաժեշտ քանակութիւն՝ Ներկայումս՝ օրինակ՝ միակ
Անգլիայում չ'ըստ հարկւր յիշուհն հազար ութսուն եօթը
բանուորներ մանուսկիւն բաժնակ երեսուն երեք միլիօն ճա-
խարակի վրայ։ Կը եթէ իւրաքանչիւր աշխատատար ունե-
նար իր սեփական արհեստանոցը, իր ճախարակը, այս
ինքն՝ եթէ իւրաքանչիւրը լինէր ինքնուրոյն աշխատատար,
նրանք այն ժամանակ չէին կարող ստարատակել և բոսն
ներորդ մասն այնչափի, որչափ արդիւնաբերում են այժմ։
Ամեն տեղ բաժնակի պակասութիւն կը զգացվէր և մինչև
անգամ մեր գեղջկուհիները կը սկսէին զանդատվել այդ
պիտի կարգերից։

Վաւր այժմ տեսնում էք, որ այնքան էլ հեշտ չէ և
միշտ էլ կարելի չէ, որ իւրաքանչիւրն ունենար իր սեփա-
կան արհեստանոցը, աշխատանքի իր սեփական գործիք-
ները։ Ճիշդ է, որ չէր լինիլ ճնշում բանուորների վրայ, բայց
ամեն տեղ ամենաանհրաժեշտ ապրանքների պակասու-
թիւն կը լինէր, էլ լինէր ազատութիւն և մինչև իսկ
սով։

Այս՝ սով, որպէս զաւր ինքներդ հիմա կը համոզվէր
Ներկայումս՝ օրինակ՝ Անգլիայում, գրեթէ չը կայ աշխա-
տատար, որն ունենայ աշխատանքի սեփական գործիքներ։
Իսկ այնպիսի զիւղացիներ, որ մշակէին իրենց սեփական
հողը, ամենեւին չը կայ։ Այնտեղ կան միայն մեծ հողա-
տէրներ, որոնք ունեն ահազին կայրածներ, չոգիլ, զութան
ներ, չոգիլ, մերենտներ ցորենը ծածկուեալ հունձքի համար,
և նրանք իրենց գաւտերի մշակութեան համար վարձում

են զիւղական աշխատատարներին։

Իսկ զիւղական աշխատատարները ոչինչ չունեն — ո՛չ
գաւտեր, ո՛չ բոստաններ, ո՛չ աշխատանքի գործիքներ, ո՛չ
էլ մինչև անգամ խրճիթ. նրանք հեռեւագէտ ստարատար
ված են ծախել իրենց, գտնալ տէրերի ստրուկները և
տալ նրանց իրենց չը վճարված աշխատանքը։

Այդպիսի աշխատատարների վիճակը վատ է, չա՛տ
վատ։ Աներևակայելի սարսափ է ազդում անգլիական հո-
ղատէրերի-ընչաքաղցութիւնն ու գաղանարարայ վարմուն-
քը, երբ գործերում կարգում են անգլիացի զիւղական աշ-
խատատարներին թշուաւ գրութեան նկարագրութիւնը։

Բայց ինչպէ՞ս էք կարծում, արդեօք աւելի լա՞ւ կը լի-
նէր, եթէ նրանցից իւրաքանչիւրին արվէր մէկ տունձին
փոքրիկ կտոր հող։ Արդեօք որ և է բան կը վատտակէր
գրանից ամբողջ անգլիացի ժողովուրդը։ Ամենեւին ոչ։
1875 թ. Անգլիան պէտք ունէր բոսն և երկու միլիօն
կվարտեր *) հացի։ Իսկ անգլիական հողը տալիս է միայն
տասն երեք միլիօն կվարտեր հաց, այնպէս որ ինն միլիօ-
նը պէտք է բերել արտասահմանից։ Աթէ հողը բաժան-
ված լինէր մանր մասների, որոնց վրայ չէր կարելի գոր-
ծածել ո՛չ չոգիլ, գութաններ, ո՛չ ցորենը ծածկուեալ, ո՛չ ցա-
նելու մերենտներ, ո՛չ էլ մերենտայէ մաղ, այն ժամանակ
ո՛չ միայն չէր հաւարվիլ տասն երեք միլիօն, այլ և գացէ
մինչև անգամ հինգ մեկ կվարտեր չը ժողովվէր։ Այն

*) Կվարտերը հաւատար է 75 գարնցի, իսկ մի գարն-
ցը հաւատար է 3280 գրամի։

Ժամանակ Անգլիայում կը տիրէր սովը:

Դուք տեսնում էք ուրեմն, որ ներկայումս իւրաքանչիւրին անկարելի է աշխատանքի գործիքներն ունենալ իրեն սեփական:

Բայց ինչպէ՞ս անել: Եթէ ամեն մէկը աշխատանքի գործիքներ չունի իրեն սեփական — զա վատ է, որովհետեւ պարտաւորութիւն է վաճառել իր բանով ոյժը, ծախել իրեն, հարստացնել ուրիշներին. ունենալ աշխատանքի գործիքները իրրեւ սեփականութիւն — գարձաւ վատ է, որովհետեւ այն ժամանակ կը տիրէ աղքատութիւն, սով: Ի՞նչ անել ուրեմն: Որտե՞ղ գտնել ելքը:

Ելք կայ և շատ լաւ ելք: Ինչու հէնց այնպէս չանել այժմ էլ, ինչպէս առաջ էր. Որտեղ աշխատաւորները բաժնու՞մ են միասին մեծ գործարաններում և խոշոր հողակը տորներին վրայ, այնտեղ թող այսուհետեւ բանեն միասին ընդհանուր կերպով: Սակայն պէտք է որ նրանք միմեանց մէջ բաժանեն ո՛չ աշխատանքի գործիքները, ո՛չ էլ հողը. թող ամբողջ գործարանները պատկանեն աշխատաւորներին և նրանցից ո՛չ թէ մէկին, այլ ամենքին: Թող բոլոր գործարանները և ամբողջ հողը պատկանեն բոլոր աշխատաւորներին, բոլոր գիւղացիներին միատեղ, թո՛ղ դրանք լինեն նրանց ընդհանուր (այսինքն տէրունական) սեփականութիւն: Թող նրանք աշխատեն ընդհանուր կերպով, բայց ո՛չ գործարանատէրերի համար, այլ իրենց համար: Այն ժամանակ նրանք կարգիւնարել են ո՛չ միայն քիչ, այլ և շատ աւելի, բան այժմ: Իւրա

անչիւրը կիմանայ, որ աշխատում է ոչ թէ անգործ գործ ծարանատէրի համար, այլ իր ընկերների համար, որոնք էլ նոյնպէս աշխատում են նրա համար:

Այն ժամանակ աշխատաւորը կը հասկանայ թէ՛ և թէ ինքը գործարանում բանէ աւելի երկար ժամանակ, քան հարկաւոր է — ողջ մէկ է՝ յաւելեալ աշխատանքը, յաւելեալ արժէքը կը ծառայէ ամենքին և ո՛չ թէ մէկ ափ մարդկանց հարստանալուն, կը բարեկալէ ամենքի և իւրաքանչիւրի վիճակը:

Այսպէս ուրեմն, աշխատաւորների ճարը տեսնել կարող է միայն այն դրութիւնը, երբ հողն ու գործարանները կը լինեն հասարակական սեփականութիւն:

Բ.

Իսկ այժմ հարցնենք մեզնից, թէ կաջողի՞լ՞ զա արդեօք, կարելի՞ է յուսալ, թէ իսկապէս կարող է իրականանալ այն դրութիւնը, որ հողը և աշխատանքի գործիքները լինեն ընդհանուր սեփականութիւն. հնարաւո՞ր է արդեօք, որ իւրաքանչիւրը լինի իր տէրը:

Միշտ եղել են աղքատներ ու հարուստներ, միշտ և ամեն տեղ եղել են մեծաքանակ ճնշւած մարդիկ և մէկ ափ ճնշողներ: Միշտ էլ եղել են մարդիկ, որ այդպիսի կարգերը համարել են անարդար, բայց և այնպէս հօ ոչինչ չօգնեց — միշտ աղքատների վիճակն էր վատ և հարուստ ներինը լաւ:

Իսկ այժմ՝ միթէ աղքատների թիւը չէ աւելանում օրից օր, միթէ սոսկալի աղքատութիւնը չէ տիրում ա. մեն երկիրների բանւորների մէջ միթէ սպարազէտների (օտարակեր), անգործների փաթեթավորումն ու կամայա կանութիւնը չէ աճում խրաքանչիւր ժամ :

Այդ բոլորը ճիշդ է, չափ ճիշդ, բայց և այնպէս դա չէ կարող մեզ զրկել յայտից. ընդհակառակն, նոյն իսկ դր բանից մենք կը տեսնենք, որ մօտ է ներկայ կարգերի վախճանը: Բանն ահա ինչու մն է :

Այն աղքատների թիւը, որ չունեն ո՛չ մի սեփականութիւն, անդադար աւելանում է և կը շարունակվէ աւելա նալ: Այժման կարգերի գոյութեամբ դրա գէժ ուղին չեն կարող անել: Արհեստաւորն իր ապրանքն ուղարկել լով չուկայ, ուզում է ստանալ նրա համար որքան կարելի է չափ, և դա զարմանալի չէ. նա աշխատանք է դոր ծաղրել նրա մրայ այնչափ, որչափ կարողացել է: Բայց ինչ օգուտ իրեն իր այդ աշխատանքից: Գործարանատէրը, որ գործարանում ստորադրում է նոյն ապրանքը, դրա համար գործադրում է անհամեմատ աւելի քիչ աշխատանք *): Եթէ մենք ընդունենք, որ փականագործը մի կղպակ շինելու համար կը գործածէ երեք ժամ, այն ժա մանակ նոյնալիսի մի կղպակ գործարանում կը շինվէ մի ժամում, այլ և աւելի շատ: Փափանագործը կը ցանկայ ստանալ իր շինած կղպակի համար երեսուն կօպ. (եթէ մի

ժամ աշխատանքն արժէ տասն կօպէկ), մինչդեռ գործարանատէրը կը վաճառէ տասն կօպէկով: Իհարկէ, ոչ ոք կղպակ չի առնիլ փականագործից և սա, միջոց չունենալով վաճառելու իր ապրանքները, կը ծախէ իր դադգեահը և կերթայ կը ծախէ գործարանատէրին իր բա նող ոյժը:

Ինչ որ ասացինք փականագործի մասին, նոյնը կարող ենք ասել և միւս արհեստաւորների վերաբերութեամբ: Մեքենաների ու գործարանների հետ մրցել նրանք չեն կարող և ուշ կամ վաղ ստիպված են դառնալ վարձվոր բանւորներ: Ահա այս կերպով մարդկանց աւելի ու աւելի մեծ մասը զրկվում է իր ազատութիւնից և աւանայ վաճառում է իր բանող ուժը:

Եթէ բանւորներն ունենային գէթ մի մշտական, յաւատե վճար, որի վրայ կարողանային յոյս դնել, այն ժամանակ գուցէ նրանց կարելի լինէր մի կերպ ապրել աշխարհում: Բայց բոլորովին այդպէս չէ: Բանւորի վճարը, ընդհակառակն, իջնում է և պէտք է իջնէ շարունակա մինչդեռ գործարանատէրի շահը միշտ աւելանում ու մեծանում է:

Աշխատենք բացատրել այդ աւելի հասկանալի կերպով: Մտաբերենք թէ գործարանատէրը որտեղից է ձեռք բերում իր շահը. — աշխատաւորը տալիս է նրան իր չը վճարված (յաւելեալ) աշխատանքը, որով հետե բանւորն օրվայ միայն մի մասն է աշխատում իրեն համար, իսկ մնացած ժամանակն աշխատում է գործարանատէրի համար: Եթէ՝ օրինակ՝ գործարանատէրն ունի

*) Իհարկէ, ո՛չ իր, այլ այստեղ խօսքը նրա վարձված բանւորների աշխատանքի մասին է:

քսան բանւոր, որոնցից իւրաքանչիւրին վճարում է իննսուն կօպէկ օրական, նա վճարում է այդքան հէնց այն պատճառով, որ նրանց գոյութիւնը պահպանելու (ուտելու, հագնելու, բնակարանի) համար միայն այդչափ է հարկաւոր: Վեց ժամ աշխատանքից յետոյ բանւորներն արգէն լրացնում են այդ իննսուն կօպէկի համապատասխան ժամանակը, իսկ օրվայ մնացած մասը աշխատում են ձրիաբար և այդպիսով օրվայ նոր արժէք ունեցող իննսուն կօպէկը գործարանատէրին տալիս են ձրի կերպով (եթէ համարենք, թէ բանւորն օրական աշխատում է ընդամենը տասն և երկու ժամ): Եւ եթէ կայ քսան բանւոր և բանում են նրանք, զիցուք, երեք հարիւր երեսուն երեք օր տարվայ մէջ, այն ժամանակ գործարանատէրին տալիս են տարեկան վեց հազար բուբլ շահ: Ահնրեւ է, որ աշխատաւորները օրքան շատ տան իրենց աշխատանքից, այնքան էլ աւելի շահ կունենայ գործարանատէրը. այնպէս որ եթէ օրական վեց ժամ աւելորդ աշխատանքի փոխանակ բանւորները տային ութ ժամ, այն ժամանակ գործարանատէրի շահը կը լինի ո՛չ թէ վեց հազար, այլ եօթ հազար ինն հարիւր քսան բուբլ:

Ներկայումս հէնց այդպէս էլ է:

Բանւորները հալ կադրված են տալ գործարանատէրին իրենց աշխատութեան օրվայ աւելի ու աւելի մեծ մասը:

Բայց ինչպէ՞ս:

Ամենապարզ կերպով: Ինչո՞ւ համար է՝ մեր վերեւ բերած օրինակում աշխատաւորը օրական ստանում իննսուն կօպէկ: Որովհետեւ նրան լոկ այդչափ է հարկաւոր իր գո

յութիւնը պահպանելու համար (կերակրի, հագուստի, բնակարանի համար): Այդ վճարի համար օրական աշխատելով վեց ժամ, բանւորն օրվայ մնացած մասը (այսինքն վեց ժամը) բանում է ձրիապէս:

Եթէ այնպէս պատահէր, որ բանւորի ուտել-խմելու և առհասարակ ապրուստի համար բաւական լինէր վեցի փոխարէն չորս ժամ աշխատանք, այն ժամանակ աշխատանքի վճարը կը լինէր այլ ևս ո՛չ թէ իննսուն, այլ միայն վաթսուն կօպ. : Աշխատաւորը կը բանէր իրեն համար լոկ չորս ժամ, իսկ ութ ժամը գործարանատէրի օգտի համար, տալով նրան ամբողջ յաւելեալ աշխատանքը, ամբողջ յաւելեալ արժէքը:

Իրականութեան մէջ հէնց այդպէս էլ տեղի է ունենում: Ամեն տեղ սկսում են գործածել մեքենաներ, որոնց միջոցով կարելի է աւելի մեծ թւով արդիւնաբերել առարկաները, և մեքենաների գործածութեան շատանալու չափով էլ աւելի ու աւելի քիչ ժամանակ է պահանջվում այն առարկաների պատրաստութեան համար, որոնց պէտք ունի աշխատաւորը: Առաջ մի չապիկն արժէր 2. 3 օր աշխատանք, իսկ այսօր միայն մէկ օր և աւելի քիչ. առաջ մի բրդէն գօտն արժէր՝ օրինակ՝ տասն օր աշխատանք, իսկ այսօր չարժէ մինչև անգամ երեք օր:

Հետեւաբար, ներկայումս բանւորին չէ վիճակվում իրեն համար աշխատել (իր վարձը լրացնելու համար) այնքան ժամանակ, ինչպէս էր առաջ: Մի ժամանակ իրեն համար նա պէտք է աշխատէր վեց ժամ այնտեղ, որ տեղ այժմ բաւական է և չորս ժամ: Առաջ իր օրական

տասն և երկու ժամ աշխատութիւնից իրեն համար բա-
նում էր վեց ժամ, իսկ մնացած վեց ժամը տալիս էր
գործարանատէրին, այժմ նրա համար բաւական է և չորս
ժամ, հետեւապէս գործարանատէրի համար մնում է ութ
ժամ, բանւորն աշխատում է առաջվայ պէս, մինչդեռ օ-
գուտ է քաղում միայն գործարանատէրը: Առաջ բանւորն
աշխատում էր իրեն համար վեց ժամ, իսկ մնացած վեց
ժամվայ աշխատութիւնը գործադրում էր յաւելեալ ար-
ժէք ստեղծելու վրայ, այդ յաւելեալ արժէքի չափը
(այսինքն չը վճարված և վճարված աշխատանքի ի-
րար մէջ եղած յարաբերութիւնը) հաստատ էր մէկի,
կամ հարիւր տոկոսի. իսկ այժմ բանւորի համար
անհրաժեշտ, պիտանի աշխատանքը աւելում է չորս
ժամ, յաւելեալ արժէքի ստեղծելը վերցնում է ութ ժամ
և դրա չափը կը լինի երկու, կամ երկու հարիւր տոկոս:
Ներկայումս ամեն տեղ արդիւնաբերութեան բոլոր ճիւ-
ղերում սկսում են գործածել մեքենաներ, Գրանց հետ
միասին աշխատութիւնն էլ աւելի է արագանում: Այդ
պատճառով էլ այն ժամանակը, որ անհրաժեշտ է բանւո-
րին իր գոյութիւնը պահպանելու համար, շարունակ պա-
կասում է, իսկ գործարանատէրի օգտի համար յատկաց-
ված ժամանակն աւելի ու աւելի մեծանում, ընդարձակ-
վում է: Եւ ուրեմն յաւելեալ արժէքի չափը նոյնպէս շա-
րունակ աճում է:

Հիմա մենք տեսնում ենք, թէ ինչու աշխատատէրները
պէտք է աղքատանան, իսկ գործարանատէրերը՝ հարստա-
նան:

— Է՛հ, դրա մէջ ոչինչ միտթարական չը կայ, կասեք

դուք ինձ: Եթէ հարկ է, որ այդպէս լինի, այն ժամա-
նակ էլ ինչոյս կարող ենք ունենալ, թէ մեր գրութիւ-
նը կը բարեքովէ:

Չարիքն առանց բարիքի չէ, ասում է առածը: Այդ-
պէս և յաւելեալ անժէքի չափի այս շարունակ բարձրա-
նալու մէջ կան շատ լաւութիւններ: Ամենից առաջ դրա
լաւութիւնը նրանումն է, որ աշխատաւորը կարող է իրեն
պահպանել աւելի և աւելի քիչ աշխատանք գործադրե-
լով: Այժմ, երբ գրեթէ ամբողջ աշխատանքը տրվում է
տէրերին, աշխատաւորը դրանով շատ բան է կորցնում,
բայց ժամանակով, երբ այլ ևս տէրեր չեն լինիլ, անհրա-
ժեշտ աշխատանքի ժամանակի այդ պակասիլը բանւորի
համար կունենայ մեծ կարեւորութիւն:

Բացի դրանից ևս այստեղ պէտք է յիշատակեմ մի
բան ևս, որի մասին մինչև հիմա ոչինչ չեմ խօսել: Ինչ-
պէս էք կարծում, արդեօք գործարանատէրերը ամենքն էլ
հարստանում են ուրիշի աշխատանքով, ո՛չ ամենքը. ա-
մենքը հարստանալ չեն կարող. նրանցից իւրաքանչիւրն աշ-
խատում է քանդել միւսի տունը: Մէկն աշխատում է վա-
ճառքի հանել որքան կարելի շատ ապրանք, օրինակ՝ չիթ
(բամա, պամա), միւսն ուղարկում է աւելի շատ, եր-
րորդն ևս աւելի շատ, բան այդ երկուսը միասին և
նրանցից իւրաքանչիւրը պէտք է վաճառէ որքան կա-
րելի է աժան, եթէ չէ ուզում ապրանքը մնայ ընկած: Վեր-
ջապէս շուկայում այնքան շատ չիթ է հաւաքվում, որ զը
նոդներ այլ ևս չէ ունենում, իսկ գործարանատէրն ա-
ռանց գնողների շատ էլ հեռու չէ սնանկութիւնից: Միայն

չառ հարուստները կարող են երկար ժամանակ սպասել նոր պահանջին և չարունակել արդիւնաբերութիւնը, իսկ աւելի քիչ հարուստները բոլորովին քայքայվում են և քայքայում են հաղարաւոր աշխատաւորներին, որ աշխատում էին նրանց մօտ, թողնելով նրանց կտոր հացի կարճու Եւ այդ բանը կրկնվում է իւրաքանչիւր ութ - տասը տարի իւրաքանչիւր ութ - տասը տարի ոչնչանում են բազմաթիւ մանր գործարանատէրեր, փողոցն են չարտվում մեծաթիւ բանւորներ, և հարստանում են միայն մի քանի խոշոր գործարանատէրեր:

— Ուրեմն ի՞նչ կարելի է հետեցնել դրանից:

Շատ բան Վործարանատէրերի և հարուստների թիւն գնալով առհասարակ աւելի ու աւելի է պակասում, իսկ աղքատ բանւորների թիւն ընդհակառակն՝ շարունակ աճում է. հարստութիւնը շարունակ կուտակվում ու կենտրոնանում է սակաւաթիւ մարդկանց ձեռքը, մինչդեռ կարիքը սկսում է տիրել բնակիչների աւելի ու աւելի մեծ քանակութեան վրայ:

Աշխատաւորները տեսնում են, որ գործարանատէրերի թիւը գնալով պակասում է, որ թէև նրանց հարստութիւնն աճում է, բայց իրենք քիչանում են, այնպէս որ այն բոլորը, ինչ գործարանատէրերը վաստակում են հարստութիւնից, կորցնում են ոյժի վերաբերութեամբ: Մինչդեռ բանւորները գործարաններում սովորում են միատեղ աշխատել, սեփական աչքով տեսնում են, թէ որքան ձեռնտու է աշխատել ընդհանուր կերպով, թէ որպէս այգիսով վաստակվում է ժամանակը և արգիւնաբերած

առարկաներն էլ աւելի կատարելագործված ոն լաւ են լինում: Նրանք սեփական աչքով տեսնում են, թէ որքան վատ է այն, որ աշխատանքի գործիքները պատկանում են մի սեփականատէրի, որը ո՛չ միայն չէ աշխատում ինքը, այլ յաճախ հասկացողութիւն էլ չունի, թէ ինչպիսի կերպով են շինվում առարկաներն իր գործարանում:

Բացի դրանից, գործարաններում բանւորները սովորում են իրար պաշտպանել. նրանք տեսնում են, որ իրենք ամենքն էլ ունեն մէկ ընդհանուր թշնամի, որ ապրում է բանւորների աշխատանքով, և նրանք հասկանում են, որ այդ թշնամին յաղթելու համար անհրաժեշտ է մի միտնց հետ միանալ և օգնել իրար:

Ի հարկէ, շատ բանւորների գլխում ծագել է այսպիսի միտք. — յիրաւի որի՞ խաթրու է, որ մենք աշխատում ենք մի մարդու համար: Մենք թւով շատ ենք, իսկ նա — մէկ. մենք աշխատում ենք մեզ համար, իսկ նա խլում է մեզ նից մեր աշխատանքը: Եթէ գործարանները մերը լինէին, այն ժամանակ ամեն բան ուրիշ կերպ կերթար. մենք ընկած չէինք լինիլ շահի ետեւից, այլ միայն հոգս կը տանէ ինք մեր գոյութիւնը պահպանելու վրայ: Մենք կաշխատէինք օգուտ բերել ամենքին, իսկ նա աշխատում է միմիայն իրեն համար՝ ի վիստ ամենքին: Ինչո՞ւ համար բոլոր աշխատաւորները խօսքը մէկ չանեն, ինչո՞ւ համար նրանք չառնեն գործարանատէրերից հողն ու գործարանները:

Գ.

Բայց արդեօք արդարացի՞ կը լինի դա:

Քիթը չէ քթախոտի համար, այլ քթախոտը քթի համար: Նրա համար չեն մարդիկ աշխարհում, որ արդիւնագործեն որքան կարելի է շատ արդիւնք, այլ արդիւնքներն են աշխարհում, որպէս զի բաւականութիւն տան մարդկանց պէտքերին: Աշխատաւորները ստեղծում են արդիւնքները, նրանք էլ պիտի օգտվեն դրանցով, իսկ դրա համար նրանց անհրաժեշտ է ունենալ աշխատանքի գործիքները, որ այժմ պատկանում են գործարանատէրերին: Իսկ եթէ ձեզ որ և է մէկն ասէ, թէ սեփականութիւնը սրբութիւն է, որին ձեռք տալ չէ կարելի, այն ժամանակ կարող էք պատասխանել կարճ ու պարզ կերպով: Գուք ամբողջ դարեր ամեն օր և ամեն ժամ գողացել էք մեզնից, ծծել էք մեր քրտինքն ու արիւնը: Մենք այժմ միայն յետ ենք վերցնում մերը: Գործարանները չինված են մեր ձեռներով, հոգը մշակված է մեզնով, ամեն բան, ինչ եղել է մեր ձեռքով, պէտք է պատկանէ մեզ: Ձեռք ուղում այլ ևս հարստացնել ուրիշներին մեր աշխատանքով:

Գ.

Այժմ մնում է վերջին, ամենադժուար հարցը: Ի՞նչ կերպով առնել գործարաններն ու հոգը, ի՞նչպէս հասնել դրան:

— Դա արդէն ձեր գործն է: Դրա մասին պէտք է մը տածէք դուք ինքներդ: Երբ որ նախկին ժամանակներում խստք էր լինում հայրենիքը ստրկութիւնից ազատելու մասին, երբ որ հարկ էր լինում դուրս քշել թշնամուն, այն ժամանակ զիմում էին ձեզ, աշխատաւորներ, և այն ժամանակ դուք կարող էիք հարցնել. — «Ազատել հայրենիքը, դուրս քշել թշնամուն, մենք պատրաստ ենք, բայց ի՞նչպէս անել այդ:»

Իսկ այժմ գործը վերաբերում է միայն ձեզ, ձեր ընտանիքներին, ձեր եղբայրներին. իսկ սեփական գործը պէտք է զիտենաք անել ինքներդ: Միայն թէ երբէք մի մոռանաք, որ աշխատանքի գործիքներն ընդհանուրին պատկանած ժամանակը միայն մարդիկ կարող են լինել բազմաթիւ: Եւ եթէ «Ինքնօգնութեան» հեղինակի պէս հարիւրաւոր մարդիկ ասեն ձեզ, թէ մի մարդ առանձնապէս կարող է ամեն բան ձեռք բերել ինքը, չը հաւատար նրանց:

Միայն միանալով միմեանց հետ, ընդհանուր ոյժերով, աշխատաւորները կարող են ազատել իրենց:

2013

<< Ազգային գրադարան

7849

NL0040875

Հ Ն Ձ Ա Կ Ե Ը Ն Կ Ո Ւ Ս Ը Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ը Ն
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.
Բրօշուրի գիրքով.

- 1) Եւրագիր շնչական կուսակցութեան . . . 2րի.
2) Նոր Հասանք և Բաց Նամակ Հայաստանցիներին. (ըստ պատված). գ. 1 ֆրանկ.
3) Տարեդարձ 1890 թ. Յուլիա Տասնեւհինգի: Յեղափոխական հերոսներ: Յ. Զանկիւլեանի, Կ. Մ. Նալպանտեանի և Յ. Ղումբուեանի պատկերներով. . . գ. 30 սանտիմ.
4) Յուլիա Տասնեւհինգի 1890 թ. արիւնահեղ Յայցը Կ. Պօլսում և օրւան հերոսները—ֆրանսերէն: Յ. Զանկիւլեանի, Յ. Ղումբուեանի և Կ. Մ. Նալպանտեանի պատկերներով. գ. 30 նանտիմ.
5) Ով ինչով է ապրում: հեղ. Ս. Դիկշտէյնի: Թարգմանութիւն. գ. 75 սանտիմ.

* * *

«Հնչակի» խմբագրութեան մէջ ծախվում է նաև հեղ. 1: «Փախստականը», պօէմա յեղափոխական կեանքից. գ. 40 սանտիմ:

* * *

Բրօշուրների վճարն ընդունվում է նաև նամակադրոշմով: Ճանապարհածախսը «Հնչակի» խմբագրութեան կողմից: